

AGYAGÁSI KLÁRA

Az átadó nyelvjárások kérdése a csuvas nyelv mari eredetű jövevényszó-állományában

On the basis of Berezcki's Finno-Ugrian investigations (1992), the author presents the corpus of Mari loan-words of Finno-Permian, Finno-Ugrian and Uralic origin in Chuvash as an appendix. The geographical spread of the Mari words in the dialects of the two languages is demonstrated in lemmas both on the ground of well-known data of written and printed sources and of unpublished Chuvash archival material. The lemmas also contain the reconstructed donor forms of the Mari language.

In the textual analysis the author draws up the location of the Mari and Chuvash dialects on a map, introduces the sets of vowel phonemes in each dialect, refers to the history of the emergence of the present day phonemic systems, and illustrates the interrelation of the chronological steps of the historical differentiation of the two languages.

The corpus of Mari loan-words in Chuvash is subdivided into four parts from the point of view of possible donor dialects.

A csuvas nyelv mari jövevényszavainak vizsgálatával¹ mindeztidáig négy monográfia foglalkozott: Räsänen 1920-as, Fedotov 1968-as, Lukojanov 1974-es és Fedotov 1990-es munkája.

Räsänen idézett könyvében elsősorban a cseremisiz nyelv csuvas jövevényszavait tárgyalja, és csak jelzésszerűen tér ki a fordított irányú átvételek csoportjára. Fedotov 1968-as művében először dolgozza ki a csuvas nyelv mari eredetű jövevényszavai vizsgálatának elméleti alapjait. Négy kritériumot határoz meg (1. a genetikai rokonság elve; 2. a fonológiai rendszer elve; 3. a szóképzés elve; 4. a földrajzi elterjedés elve), melyek alapján valamely csuvas szó mari eredete feltehető, ill. szerinte bizonyítható. Ezek alkalmazásával 136 csuvas szó mari eredetét veti fel. Lukojanov hat évvel később kiadott monográfiájában Fedotov kritériumait alkalmazva 287 csuvas szónak tulajdonít mari eredetet. Végül Fedotov 1990-es könyvében felülvizsgálja Lukojanov jegyzékét és 245 esetben erősíti meg Lukojanov vélekedését. Egyúttal felsorolja azokat a hangtani jelenségeket (Fedotov 291–296), amelyek a virjál dialektus B. Szundir környékén beszélt változatában szerinte hegyi cseremisiz nyelvjárás hatásként értelmezhetőek.

¹ A csuvas nyelv mari jövevényszavai területén végzett kutatásaimat az Alexander von Humboldt Stiftung támogatta.

Amint az a korábbi munkák rövid áttekintéséből látszik, a szerzők – bár megkísérelték nyelvi kritériumok segítségével meghatározni a csuvas nyelv csere-misz jövevényszavainak körét, a probléma megoldásában nem értek el biztos eredményeket. Valójában ez nem is volt lehetséges, mert 1992 előtt nem állt rendelkezésre olyan etimológiai korpusz, amelyik tartalmazta volna a csere-misz nyelvek és nyelvjárások finnugor eredetű elemeit.

Bereczki Gábor 1992-es és 1994-es könyvében határozta meg a mari nyelvjárások szókincsében a finn-permi, finnugor és uráli eredetű belső keletkezésű szavak körét, és írta le azokat a hangtani folyamatokat, amelyek a marik nyelvnek a finn-volgai csoportból való kiválása és az ősmari nyelvi egység felbomlása közötti időszakban játszódtak le. Ezáltal ismertté váltak azok a hangváltozások, amelyek a mari egység megőrzésének idején voltak érvényben, és így rekonstruálni lehetett a mari nyelvjárások finnugor eredetű szavainak kései ősmari (= a mari nyelvi egység felbomlását közvetlenül megelőző) hangalakját. Ugyancsak Bereczki tárta fel a mari szókincsnek azt a korai jövevényszórétégét, amely a kései ősmari korban az őspemiből és az ősvotjából került az ősmariba, és onnan tovább esetenként a csuvasba (Bereczki 1977).

Bereczki etimológiai indexének 1992-es megjelenése új irányt adott a csuvas nyelv mari eredetű jövevényszavai kutatásának. Sor került a korábbi kutatások által mari eredetűnek minősített csuvas szóanyagok a mari nyelvjárások finnugor eredetű belső keletkezésű elemeivel való egybevetésére. Ennek eredményeképp kiderült, hogy a csuvas irodalmi nyelvben és nyelvjárásaiban összesen 50 finnugor eredetű mari szó van (l. a mellékletet). A finnugor eredetű rétegtől sikerült elhatárolni azt a szóanyagot, amelyik mind a mari, mind a csuvas nyelvjárásokban jelen van, de amelyiket a legfrissebb kutatások alapján (Agyagási 1999) indokolt harmadik nyelvből származó szubsztrátum szókincsnek tartani.

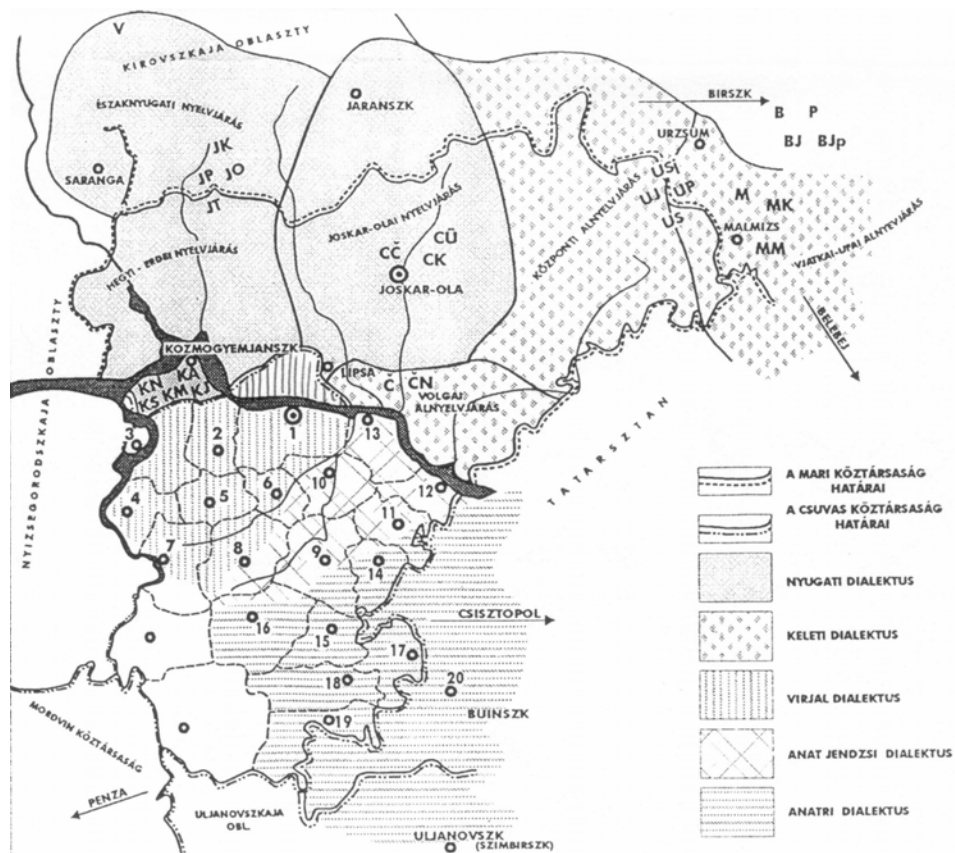
Mindezek után vált lehetségessé Räsänen, Fedotov és Lukojanov munkásságához képest tovább lépni a csuvas nyelv mari jövevényszavai kutatása terén. A legfontosabb tisztázandó kérdések a következők voltak: Mikor kezdődtek a mari-csuvas nyelvi kapcsolatok? Milyen kritériumok alapján milyen időrendi rétegek határozhatók meg?

A mari-csuvas nyelvi kapcsolatok kezdete két, mari nyelvjárásokba került bulgártörök jövevényszó vizsgálatának egybehangzó tanúsága szerint (Agyagási 1994, 1999a) csuvas szempontból a kései óbulgár korszak legvégső szakasza lehetett, míg mari szempontból a kései ősmari legvégső szakasza. A csuvas nyelv mari jövevényszavai kronológiai rétegeinek hangtani kritériumokon nyugvó elkülönítésére tett kísérletem (1997) csak részleges eredményeket hozott. Ennek oka, hogy a mari nyelvnek nincsenek írott emlékei, melyek alapján a mari hangtörténet tényei és a nyelvjárások differenciálódása korszakolható lenne. Ezért vált szükségessé a szavak elterjedésének és a kölcsönzés korának együttes

vizsgálata a két nyelv kapcsolatában. (A csuvas oldalon a hangtörténeti periodizáció megoldott, vö. Róna-Tas 1982, mindössze a kései-középcsuvas korszak végének időpontját szükséges a 17. sz. végéig kitolni, az érveket l. Agyagási 1997.)

Az alábbiakban kísérlet történik a nyelvöldrajzi és az összehasonlító-történeti módszer együttes alkalmazása révén az átadó és befogadó nyelvjárások meghatározására a csuvas nyelv mari jövevényszavai vonatkozásában.

A csuvas és mari nyelvjárások mai rendszere és földrajzi elhelyezkedése az alábbi térképen látható².

² A fenti térképmelléklet csuvas nyelvjárásokra vonatkozó része Sergeev (1970: 117) térképe alapján készült, a mari nyelvjárásokra vonatkozó része Berczki 1990: 16 szerint.

Csuvas nyelvjárások:

V= virjal dialektus:

1.(Čeb.): Чебоксарский район Чувашской Республики; 2.(Morg.): Моргаушский р. Чув. Респ.; 3.(Jadr.): Ядринский р. Чув. Респ.; 4.(Kг.Čet.): Красночетайский р. Чув. Респ.; 5.(Alik.): Аликовский р. Чув. Респ.; 6.(Krasn.): Красноармейский р. Чув. Респ.; 7.(Šum.): Шумерлинский р. Чув. Респ.;

AJ = anat jendzsi dialektus:

8.(Vurn.): Вурнарский р. Чув. Респ.; 9.(Kan.): Канашский р. Чув. Респ.; 10.(Civ.): Цивильский р. Чув. Респ.; 11.(Urm.): Урмарский р. Чув. Респ.; 12.(Kozl.): Козловский р. Чув. Респ.; 13.(Mar.P.): Мариинско-Посадский р. Чув. Респ.;

A = anatri dialektus:

14. (Jant.): Янтиковский р. Чув. Респ.; 15.(Koms.): Комсомольский р. Чув. Респ.; 16.(Ib.): Ибресинский р. Чув. Респ.; 17.(Jalč.): Яльчикский р. Чув. Респ.; 18.(Bat.): Батыревский р. Чув. Респ.; 19.(Šem.): Шемуршинский р. Чув. Респ.;
Tatarsztani gyűjtőhelyek: (Buinsk.); (Simb.); (Bug.); (Sp.); (Čist.);
Egyéb diaszpóra: (Belebej.), (Ulj.) (Sarat.), (Kujb.), (Penz.).

Mari nyelvjárások

Keleti dialektus:

Mezei nyelvjárás: a) központi alnyelvjárás (CÜ UJ gyűjtőpontok Beke szótárában, T U gyűjtőpontok Wichmann anyagában)

b) volgai alnyelvjárás (CK Č ČN gyűjtőpontok Beke szótárában)

Vjatkai-ufai nyelvjárás: a) vjatkai alnyelvjárás (M MK MM UP US Usj gyűjtőpontok Beke szótárában, M gyűjtőpont Wichmann anyagában)

b) ufai alnyelvjárás (P B BJ BJp gyűjtőpontok Beke szótárában)

Nyugati dialektus:

Hegyi-erdei nyelvjárás: a) hegyi alnyelvjárás (K KA KJ KK KM KN KŠ gyűjtőpontok Beke szótárában, KB gyűjtőpont Wichmann 1953 munkájában)

b) erdei alnyelvjárás

Lipsai nyelvjárás (Bereczki gyűjtése NyK 73)

Északnyugati nyelvjárás (JO V gyűjtőpontok Beke szótárában, J gyűjtőpont Wichmann anyagában)

Joskar-olai nyelvjárás (JT CČ gyűjtőpontok Beke szótárában, JU gyűjtőpont Wichmann anyagában)

[A mari gyűjtőpontok rövidítésének feloldását ld. Beke FUF 22 (1934): 92–93.]

A csuvas nyelvjárások meghatározására első ízben N. I. Ašmarin (1928: 217–226) tett kísérletet. Ašmarin a virjál és anatri nyelvjárások elkülönítését a vokalizmus egy sajátos jelenségének, a virjál *o* hanggal szembenálló anatri *u*-nak a földrajzi elterjedése alapján végezte. A két nagy dialektus néhány helyi sajátosságát későbbi, 1960-ban publikált cikkében taglalja. Ašmarin kettős tagolását követte részletesebb hangtani és nyelvföldrajzi leírásában T. M. Matveev (1960). A. S. Kanjukova (1965) határozta meg először önálló nyelvjárásként azt az átmeneti nyelvjárási zónát, amelyben a virjál és anatri nyelvjárási sajátosságok

keveredtek (legfőképpen a labiális és illabiális redukáltak, valamint az *o* és *u* ejtése), és amelyet a mai csuvas dialektológusok *anat jendzsi* néven neveznek. Végül L. P. Sergeev 1970-es cikkében finomította a nyelvjárasi tagolásra tett korábbi javaslatokat annak a mennyiségileg is jelentős, részletes és kiadatlan nyelvjárasi adatbázisnak az alapján³, amelyet a Csuvas Állami Tudományos Kutatóintézet expedíciói során ő maga és más kutatók gyűjtöttek a Csuvas Köztársaság határain belül, ill. a csuvasiai csuvasokkal egy tömbben, de a Tatár Köztársaságban a Volga jobb partján élő, továbbá a szétvándorolt (Baskíriában, a Kujbyševskaja oblast', a Penzenskaja oblast', a Saratovskaja oblast' és az Uljanovskaja oblast' területén diaszpórában megtalálható) csuvasok körében⁴. A csuvas dialektológia ma is főleg a vokalizmus különbségei alapján differenciálja a csuvas nyelvjárásokat, ezeknek a csuvas nyelv mari jövevényszavai szempontjából is kiemelt jelentőségük van, ezért fontos röviden áttekinteni. A virjál és anatri dialektusok magánhangzó-fonéma-állománya⁵ a következő:

Virjál		Anatri	
a	e	a	e
o	ö	u	ü
u	ü	d'	i
d'	i	ã	ě
ö	õ		
ã	ě		

A virjál dialektuson belül a csuvas kutatók négy alcsoportot különítenek el, melyek főképpen lexikológiai és morfológiai szempontból különböznek egymástól. Fonetikailag csak a morgausi és jadrini járás északi területén, a csuvas-mari határtól mintegy 20 km-es határsávon belül elhelyezkedő szundiri alnyelvjárás⁶ tér

³ A kéziratot nyelvjárasi adatbázist módomban volt használni 2000. januári csuvasiai tanulmányutamon, amiért a Csuvas Állami Társadalomtudományi Kutatóintézet igazgatójának ezúton fejezem ki köszönetemet.

⁴ A csuvas diaszpóra történetéről és mai helyzetéről l. Ivanov 1999.

⁵ Nem tüntettem fel az anatri nyelvjárásban az *o* fonémát, mely kizárólag a legújabb, szovjet-orosz-kori orosz jövevényszavakban fordul elő, az eredeti belső csuvas rendszernek nem része. A mai csuvas magánhangzófonéma-rendszer történeti kialakulásáról és az erre vonatkozó korábbi irodalomról is Agyagási 1998.

⁶ A szundiri alnyelvjárásból származó adatokat az adattárban a határmenti falvak nevének rövidített változatával adtam meg, ezek feloldását Ašmarin szótárának 17. kötete végén lehet megtalálni. Egyéb esetekben a mai csuvas közigazgatási rendszer járási felosztása szerint hivatkozom az adatokra. Néhány forrás helymegjelölés nélkül idézi a csuvas szavakat, ezekre h.n. rövidítéssel utalok.

el a virjál normáktól, ott ugyanis a magánhangzó-fonéma-készlet az anatri nyelvjárás fonémakészletével egyezik meg.

Az anatri nyelvjáráson belül két alcsoportot tartanak számon a csuvas dialektológusok, melyek különbségei ismét nem jellemzően fonetikai jellegűek. Ezzel szemben eltér fonetikailag a Tatarsztan területén, az anatri tömbön belül található Szpasszk környékén beszélt változat (az adattárban Sp. rövidítés alatt), mint-hogy ebben a körzetben a virjál fonémakészletnek megfelelő magánhangzóállomány van jelen. A csuvaskutatásban általánosan elfogadott vélemény, hogy a virjál és anatri nyelvjárások fonémarendszerének különbsége legfeljebb a kései középcsuvas korszak óta létezik, minthogy a virjál rendszer a kései középcsuvas állomány konzerválódása, míg az anatri ehhez képest újcsuvas-kori innováció. Az anat jendzsi dialektus ennek megfelelően nem lehet régebbi, mint két évszázados képződmény⁷.

A mari nyelvjárások kialakulása és differenciálódása a mari nyelvtörténet legvitatottabb kérdései közé tartozik. Kazancevnek a témáról készült 1985-ös monográfiáját többen bírálták, magam a rekonstrukció alapjául szolgáló forrásanyag problémáira hívtam fel a figyelmet (Agyagási 1994: 56–58). A kérdésre vonatkozó legújabb rész kutatás Bereczki 1999-es cikke, melyben a szerző belső mari nyelvi sajátosságok vizsgálatának eredményeképp arra a megállapításra jut, hogy „az őscseremisiz kor végén, tehát a 13. sz. közepén a keleti és a nyugati

hegyi- erdei	lipsai	ÉNy-i	joskar- olai	központi	volgai	vjatkai	ufai
a	a	a	a	a	a	a	a
o	o	o	o	o	o	o	o
u	u	u	u	u	u	u	u
ä/e	ä	ä	ä	e	e	e	ä
ü	ü	e	ü	ö	ö	ö	e
i	i	ü	i	i	i	i	ö
ê	ê	(ê)	ê	ê	ê		ê
ə	ə	ə	ə		ǔ		ə
	ǔ	ǔ	ǔ		ǔ		
	ǚ	ǚ	ǚ		(i)		

A mari nyelvjárások fonémaállománya

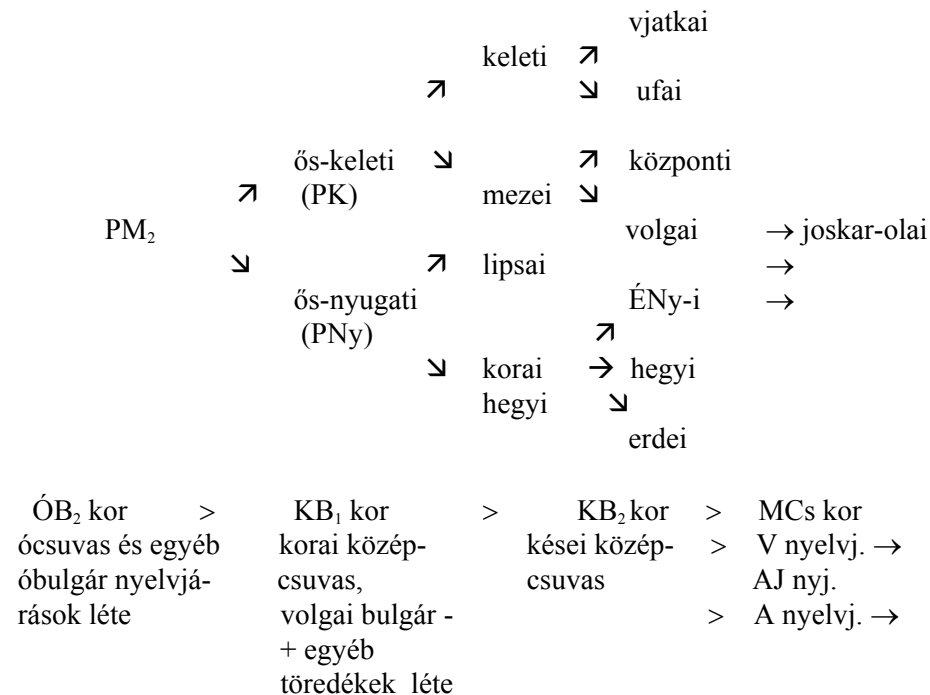
⁷ Fokin ugyanakkor etnikumtörténeti vizsgálódásai során (1993) arra a megállapításra jut, hogy a csuvasok elődei közül az anat jendzsi lakosság jelent meg legkorábban a Volga jobb partján.

cseremiszek között minimális hangtani és alaktani különbségek voltak, s a szó-kincsbeliek sem voltak jelentősek. Az északnyugati nyelvjárás a hegyiből szakadt ki, s csak az utóbbi évszázadok során – a XVI. sz. után – fejlődött külön utakon” (Bereczki 1999: 71). Mindezidáig azonban nem született válasz a mari nyelvtörténet egyik legizgalmasabb kérdésére: mikor és miért jelentek meg a redukált hangok bizonyos nyelvjárásokban első szótagban?

A mari nyelvjárások mai rendszerét a mari kutatók közül Gruzov (1964) írta le. Az ő leírásában nehezen kezelhetők az átmeneti zónák nyelvjárási sajátosságai, ezért a mari nyelvjárások tagolását Bereczki (1990: 11–16) csoportosításának megfelelően használom (l. a térképmagyarázatot).

A mai mari nyelvjárások első szótagi fonémaállománya a fenti táblázatban látható.

A kutatások jelenlegi fázisában még csak kérdésként tehető fel, hogy a mari és a csuvas nyelvjárástörténet egymáshoz való viszonyában milyen korban mely nyelvjárások álltak egymással szemben, és hogyan feleltek meg a két nyelvben egymásnak a nyelvtörténeti korszakhatárok. Az alábbiakban vázolom azt a tagolódási folyamatot, melyet jelenleg a legvalószínűbbnek tartok, és ezért munkahipotézisnek tekintek:

A hipotézis első elemét (PM₂ : ÓB₂) a fentebb már említett jövevényszó-kutatásaim igazolják, azt a feltételezést pedig, hogy a modern csuvas kor elejére (XVIII. sz. eleje) a „kevert” nyelvjárások kivételével számolhatunk a mindkét nyelvben ma is érvényes teljes nyelvjárás tagolódással, a kései nyelvemlékek, valamint a XVIII. században kitelepült diaszpórák nyelvjárásai sajátosságai támasztják alá. A korai középcsuvasban megjelenő magánhangzó-redukció az ős-keleti és ős-nyugati mari nyelvjárások strukturális hatásaként értelmezhető (a részletek Agyagási 1998), így tehát minden bizonnyal a kései középcsuvas korszak idején zajlott a két különálló mari ősdialektus feldarabolódása. E folyamat legfőbb hangtani jellegzetessége a lokálisan változó számú és minőségű redukált fonéma megjelenése első szótagban⁸.

A mari és csuvas nyelvjárások mai helyzetét tekintve az alábbi közvetlenül érintkező nyelvjárás csoportok léteznek: virjál – hegyi-erdei, anat jendzsi – volgai, és esetleg a virjál – lipsai, de a Volga bal partján fekvő csuvas terület igen gyéren lakott és sűrű erdővel borított, ezért ez utóbbi két nyelvjárás csoport kapcsolata kevésbé lehetett intenzív. A virjál – hegyi-erdei nyelvjárás csoport kapcsolata a kései középcsuvas korig visszavezethető, azt megelőzően a korai középcsuvas az ős-nyugati nyelvjárásával állhatott szemben. Az anat jendzsi – volgai nyelvjárás pár előzménye kialakulásának időrendje bizonytalan. Az anat jendzsi előzménye feltehetőleg a kései középcsuvas, ill. a virjál volt, de a volgai nyelvjárás vokalizmusában az első szótagi labiális redukáltak, úgy tűnik, a kései középcsuvas korszak közepén jelenhettek meg. Ez azt jelenti, hogy a kései középcsuvas korszakban ebből a nyelvjárásból átvett mari jövevényszavak egy része az átadó alakban még teljes képzésű hangokat tartalmazhatott, míg a másik részében ugyancsak első szótagban már labiális redukáltak voltak.

A csuvas nyelv mari jövevényszavai – mérlegelve az egyes szavak előfordulását a különböző nyelvjárásokban, a csuvas hangtörténet tényeit, és számolva a mari oldalon megmutatókozó bizonytalansági tényezőkkel – átadó és befogadó nyelvjárások viszonylatában négy csoportra oszthatók:

1. A csuvas alakok forrásaként egy konkrét mari nyelvjárás határozható meg, az átadó és befogadó alak és a kölcsönzés ideje pontosan rekonstruálható.

2. A csuvas szavak forrása kései őscseremisiz alak, ahol nem dönthető el, hogy a konkrét forrás az ős-keleti vagy az ős-nyugati dialektus volt-e. Átadó és befogadó alak rekonstruálható.

⁸ Nyilvánvaló, hogy ez az interpretáció nem nélkülözi a didaktikus elemeket, és további finomításokra szorul. A lényeges előrelépést e tekintetben a mari nyelvjárások bulgártörök jövevényszavainak új, átfogó vizsgálatából levonható tanulságok fogják jelenteni.

3. A csuvas alak kölcsönzésének magyarázatára két különböző forrásból két megoldás áll rendelkezésre, az átadó és befogadó alak mindkét esetben jól rekonstruálható.

4. A csuvasba került szavak nincsenek jelen a csuvasokkal érintkező mari nyelvjárásokban.

Problémás esetek:

1. Az első csoportba tartozó szavak közül az adattár 1. 2. 3. 5. 14. 36. 42. 45. és 50. számú csuvas szava kizárólag modern csuvas kori átvétel lehet, hiszen az átvett szavak csuvas hangalakjában nem zajlott le az első szótagi magánhangzók zártabbá válása. Valamennyi felsorolt szó a hegyi nyelvjárásból származik, az átadó alakok megegyeznek Beke K jelzetű (=Kozmogyemjanszk) adataival⁹:

csuv. *čak* 'густой' (1.) ← modern hegyi *čak* 'id.'

csuv. *kača* 'пересол' (2.) ← modern hegyi *kačō* 'keserű'

csuv. *karā* 'тугой' (3.) ← modern hegyi *kar* 'id.'

csuv. *kaškā* 'быстрый (о реке)' (5.) ← modern hegyi *kaškō* 'id.'

csuv. *lak-* 'вязнуть' (14.) ← modern hegyi *lak-* 'id.'

csuv. *lāpkata* 'тихий' (22.) ← modern hegyi *lāpkata* 'id.'

csuv. *šel* 'жир, сало' (36.) ← modern hegyi *šel* 'id.'

csuv. *šūlkeme* 'нагрудное украшение женщины' (42.) ← modern hegyi *šolkama* 'id.'

csuv. *vime* 'мозг' (50.) ← modern hegyi *wim*.

A csuvas *lām* 'влага, сырость' (17.) csak a hegyi nyelvjárásból származhat, és szintén csak újcsuvas kori átvétel lehet, minthogy a (nem szundiri) virjál adatok között nem fordul elő labiális redukált a szóban: csuv. *lām* 'влага, сырость' ← hegyi *lām* 'id.' Ugyanígy megfontolásból indokolt a *pārt* (in *pārtuśsi* etc.) 'притужальник' (29.) szót újcsuvas kori átvételnek tartani a volgai nyelvjárásból: *pārt* (in *pārtuśsi* etc.) 'притужальник' ← volgai *wārt* 'id.'. A volgai nyelvjárásból származó másik két újcsuvas-kori átvétel:

csuv. *kālčak* диал. 'подлещик' (6.) ← volgai *kāl'ak* 'id.'

csuv. *lānk(ā)* 'полный' (18.) ← volgai *lāŋ* 'id.'

A csoportba tartozó szavak másik részében a korai vagy legalábbis a modern csuvas kornál korábban létezett hegyi nyelvjárásból való kölcsönzést az bizonyítja, hogy a csuvasban az átvétel után még lejátszódott valamely késő-középcsuvas-korszakbeli magánhangzó-változás vagy hanghelyettesítés. Az *ä* > *a* változás előtt kerültek a kései középcsuvasba az alábbi szavak:

csuv. *yaxtā* диал. 'сосна' (45.) < KCS₂ *yāktē* ← hegyi *jāktō* 'id.'

⁹ Ez az a csoport, amelynek tagjait Fedotov és Lukojanov az ún. „узко-локальные заимствования” kategóriába sorol, mert a csuvas oldalon többségük csak a Szundir körüli határsávban van jelen.

csuv. *karkalt-* диал. 'содрать' (4.) < KCS₂ *kār*□*ält* ← korai hegyi *kār*□*ält-* 'id.'

Az alábbi szavakban a korai hegyi átadó alak első szótagi teljes képzésű labiális magánhangzójának redukált labiállissal való helyettesítése történt a kései csuvasban, mely labiális redukált a későbbiekben a szundiri övezetben delabializálódott:

csuv. *kāmāš* 'береста' (8.) < KCS₂ *kōmōš* ← korai hegyi *kumōš*

csuv. *kāppa(y)-* 'заплесневеть' (9.) < KCS₂ *kōppa-* ← korai hegyi *kupō-*

csuv. *kārāš* диал. 'кузов' (10.) < KCS₂ *kōrōš* ← > korai hegyi *korōš*

A csuv. *šēlkēš* ~ *šōlkōš* ~ *šōltōš* 'снежная вода' (40.) a korai hegyi nyelvjárásból származó átvétel lehet, amikor a mari oldalon az *s* > *š* változás már lezajlott, de az első szótagi magánhangzó még teljes képzésű labiális lehetett. A csuvas szó magas hangrendjét a másodlagosan belépő *t* ~ *k* váltakozás okozza.

csuv. *šēlkēš* > *šōlkōš* > *šōltōš* 'снежная вода' (40.) < KCS₂ *šōltēš* > korai hegyi *šultōš*

2. A második csoportba elsősorban olyan szavak tartoznak, melyek régiségét a csuvas oldalon megőrzött ős-keleti v. ős-nyugati mari nyelvjárási szókezdő s-tanúsítja, továbbá pedig az a tény, hogy az átadó alakok a magánhangzóredukció megindulása előtt kerültek a csuvas elődjébe:

csuv. *sās* 'отруби' (31.) < KCS₁ *sōs* ← PNY v. PK *suzō*

csuv. *sāvās* 'клевещ' (32.) < KCS₁ *sāvās* ← PNY v. PK *suks*

csuv. *sēltēš* 'снежная вода' (33.) < KCS₁ *sōltēš* ~ *sōlkēš* ← PNY v. PK *sultōš*

csuv. *sēm* 'темнота, тьма, темень' (34.) < KCS₁ *sēm* ← PNY v. PK *sim(ā)*

csuv. *tāršā* ~ *tāššā* 'обух' (43.) < KCS₁ *tōš* ← PNY *tōš*

A korai középcsuvas-kori átvételt valószínűsítő másik hangtani kritérium a *k* hangot tartalmazó mély vagy vegyes hangrendű átadó alakok magas hangrendűként való befogadása a csuvas oldalon. A csuvas nyelvtörténet tanúbizonysága szerint (különös tekintettel a csuvas nyelv óoroszl és középorosl jövevényszavaira) ugyanis a csuvas nyelv a korai csuvas korszakban még őrizte az óbulgár szóstruktúrát meghatározó harmonizációs szabályokat, mely szerint a *k* hang csak magas hangrendű magánhangzók alkotta fonetikai környezetben fordulhatott elő¹⁰. Ide az alábbi szavak tartoznak:

csuv. *kātkā* ~ *kētkē* 'муравей, муравьиный' (12.) < KCS₁ *kōtk*□ ← PNY v. PK *kutkō*

¹⁰ A kései középcsuvasban (1552, a csuvasoknak az orosz birodalomhoz való csatlakozása után) éppen a nagyobb mennyiségű, *k*-t tartalmazó mély vagy vegyes hangrendű orosz jövevényszó hatására változtak a strukturális szabályok: a *k* neutralizálódott, és mind magas, mind mély hangrendű magánhangzókalkalkothatott szót vagy szótagot (Agyagási 1996). A *k* neutralizálódásának következménye, hogy sok eredetileg magas hangrendű belső keletkezésű csuvas szó, csakúgy, mint a korai jövevényszavak a kései középcsuvas kor után hangrendet váltottak.

csuv. *šěkě* 'дровосек, короед' ((37.) < KCS₁ *šökö* ← PNy v. PK *šüγö*
 csuv. *šěkěl*, *šěkělě* 'бородавка' (38.) < KCS₁ *šěkěl* ← PNy v. PK *šiyöl*
 csuv. *šělkeme* 'наряд' (39.) < KCS₁ *šělkeme* ← PNy v. PK *šolkama*

A csuvas *pěrne* 1. 'плетенка, корзина' (30.) korai középcsuvas kölcsönzésére a szóközépi *n ~ m* váltakozás, mint csuvas régiségkritérium utal: csuv. *pěrne* 1. 'плетенка, корзина' (30.) < KCS₁ *pěrne* ← *pěrme* ← PNy v. PK *purňa*.

A csuv. *lěp* 'чуть теплый' ős-keleti v. ős-nyugati nyelvjárásból való átvétel-ét az ős-mari *p* megőrzése bizonyítja: csuv. *lěp* 'чуть теплый' (23.) < KCS₁ *lěp* ← PNy v. PK *lip* 'id.'

E csoportban az utolsó szó a csuvas *văy* 'сила' (48). A csuvas nyelvjárásokban két igen hasonló hangzású azonos jelentésű, de eltérő eredetű alak fordul elő: a *vd'y* és *vuy* változatok az óbulgár *u-* 'képesnek lenni' ige származékai, míg a *văy* és másodlagos labiális változatai a kései ősmari *wij* átvételei. Az ős-keleti vagy ős-nyugati dialektusból való kölcsönzés hangtani kritériuma a szóvégi *-y* megőrzése a csuvas oldalon: csuv. *văy* 'сила' (48) < KCS₁ *văy* ← PNy v. PK *wiy*

3. A harmadik csoportba tartozó szavak esetében azért adható a kölcsönzés mikéntjére vonatkozóan több helyes válasz is, mert e szavak egyik részében az ős-keleti v. ős-nyugati mari forma és valamelyik későbbi nyelvjárási változata azonos hangalakú képviselőt eredményez a csuvas oldalon (13, 21, 24, 25, 27, 35), a csoport másik részében pedig az átvételek forrásaként a csuvasal történetileg érintkező két különböző mari nyelvjárás is számításba jöhet (7, 11, 15, 16, 44, 47):

csuv. *kěle* 'задвижка' (13.) < KCS₁ *kěl* ← PNy v. PK *kəl*
 ill. csuv. *kěle* 'задвижка' (13.) ← modern hegyi *kəl*

csuv. *lăpă* II. 1. 'нанос, мусор' (21.) < KCS₁ *löp(ö)* ← PNy *lupô*
 ill. csuv. *lăpă* II. 1. 'нанос, мусор' (21.) < KCS₂ *löp(ö)* ← korai hegyi *lupô*

csuv. *lěpě* 'бабочка' (24.) < KCS₁ *lěpě* ← PNy v. PK *lipô*
 ill. csuv. *lěpě* 'бабочка' (24.) ← modern hegyi *ləpə*

csuv. *mal* 'перед, передняя часть' (25.) < KCS₂ *mäl* < KCS₁ *mel* ← PNy v. PK *mel*
 ill. csuv. *mal* 'перед, передняя часть' (25.) < KCS₂ *mäl* < *mel* ← hegyi *mel*

csuv. *niměr* 1. 'кисель (мучной)' (27.) < KCS₁ *neměr* ← PNy v. PK *ńemâr* 'id.'
 ill. csuv. *niměr* 1. 'кисель (мучной)' (27.) < KCS₂ *neměr* ← hegyi-erdei *ńemâr* 'id.'

csuv. *šankă* 'липа, с которой снята кора' (35.) < KCS₁ *šenkě* ← PNy v. PK *šengô*
 ill. csuv. *šankă* 'липа, с которой снята кора' (35.) < KCS₂ *šänkě* ← hegyi *šengô* v. *šängô*

csuv. *kām* 'зола (от соломы)' (7.) < KCS₂ *kön ~ kōm* ← korai hegyi *kon*
 ill. csuv. *kām* 'зола (от соломы)' (7.) < KCS₂ *kön ~ kōm* ← mezei *kon*

csuv. *káškar* 'катушка из лубка' (11.) < KCS₂ *káškar* ← volgai *kôškar*
ill. csuv. *káškar* 'катушка из лубка' (11.) < KCS₂ *káškar* ← hegyi *kôškar*

csuv. *lāk* 'угол' (15.) < KCS₂ *lōk* ← korai hegyi *luk*
ill. csuv. *lāk* 'угол' (15.) < KCS₂ *lōk* ← volgai *luk* ~ *lūk*

csuv. *lāka-* 'болтать' (16.) < KCS₂ *lōka-* ← korai hegyi *lu□e-*
ill. csuv. *lāka-* 'болтать' (16.) < KCS₂ *lōka-* ← volgai *lu□e-* ~ *lū□e-*

csuv. *yām* 'пропадать' (44.) KCS₂ *yōm* ← korai hegyi *yom*
ill. csuv. *yām* 'пропадать' (44.) KCS₂ *yōm* ← mezei *yom*

csuv. *vašāk* 'пологий' (47.) < KCS₂ *vāšēk* ← korai hegyi *vāžək*
ill. csuv. *vašāk* 'пологий' (47.) ← modern volgai *važək*

4. A negyedik csoport tagjai (20, 26, 28) nagyon valószínűen mari eredetű szavak a csuvasban, de a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehetséges pontosan dokumentálni a kölcsönzés folyamatát.

A csuv. *lāpā* I. 'большая корзина' (20.) ősn-yugati v. korai hegyi *lupo* átvétele lehetne, de a korai átvételt bizonyító virjál labiális redukáltat tartalmazó alak a csuvas oldalon nem mutatható ki.

A csuv. *mime* 'мозг' (26.) nagyon valószínűen a modern hegyi nyelvjárásból származó átvétel, de a neki hangtanilag megfelelő átadó alak (*mimē*) csak az ÉNy-i nyelvjárásból ismert.

A csuv. *nōček* 'мокрый' (28.) csak modern csuvas kori átvétel lehet, mint-hogy az első szótagi magánhangzó a szóban nem redukálódott. Olyan mari nyelvjárás, amely a 18. sz. után a szundiri nyelvjárással érintkezett, és amelyikben előfordulna az idézett szó hangtanilag lehetséges forrása, nem áll rendelkezésre. Átadó nyelvjárásként szóba jöhetne a lipsai, de e nyelvjárásból a konkrét szóra nincs adat.

Melléklet

A csuvas nyelvjárások mari jövevényszavainak korpusza

(A finn-permi, finnugor és uráli alapszókincsből származó belső keletkezésű mari szavak valamint a kései ősmariba került ősspermi és ősvotják jövevényszavak csuvas képviselője)

1. *čak* диал. 'густой (о лесе)' (Skvorcov); V(M. Karačk.) *čak* 'густой' (Ašm. 15: 126); A(Buinsk) *čak* 'id.' (Serg. 84); (Belebej) *čak* 'немного' (Ašm.

15.126); ← *čak*, vö. P MK U CÜ C Č *čak*, B M *čak*, JT *cak*, K *čak* 'nah, dicht, eng' (Beke) ← öspermi (Bereczki 1992: 97. № 1). ⊗ Bereczki 1977: 59.

2. *kača* in *kača tāvar* 'пересол' (Skvorcov); V(Morg.) *kača tāvar* 'пересол' (Ašm. 6: 168). ← *kačâ* vö. P UJ C Č *kočo*, B M *kočo*, MK *kočũ*, UP *kočâ*, CČ JT *koco*, JO V *kacâ*, K *kačâ* 'bitter, herb' (Beke 3: 927) < ösmari **kočâ* (Bereczki 1992: 18. № 70) < FP (?FU) **kačke* 'bitter' (UEW 113). ⊗ Jegorov 1964: 95 török *k□ç□*, *k□c□* 'erős, csípős' alakokkal veti egybe, ami hangtani-lag elfogadhatatlan; Lukojanov 1974: 46.

3. *karã* 1. 'тугой, крепко сплетенный, скрученный, свитый' (Skvorcov); V(V.Olg.) *karã* 'крутой, натянутый'; (Jakejk.) *karã* 'туго накрученный'; A(Ib.) *karã* 'натянутый (о нитке, о круто скрученной веревке)' (Ašm. 6: 93). ← *kar* vö. P B M U C Č JT K *kar*, JO V *kär* 'fest, stark gedreht (Garn, Schnur)' (Beke 3: 646) ← öspermi (Bereczki 1992: 98. № 4.). A szó további rokonsága nem ismeretes. ⊗ Lukojanov 1974: 41–42; Bereczki 1977: 62.

4. *karkalt-* диал. 1. 'содрать, ссадить, поцарапать'; 2. 'драть, скоблить (напр. кору)'; 3. 'засучивать, завертывать (напр. рукава)'; 4. перен. 'драть [втридорога], обди-рать' (Skvorcov); V(M. Karačk.) *karkalt-* 'засучивать рукава; ворочать; отомстить; содрать' (B. Karačk.) *karkat-* 'id.' (Ašm. 6: 97). ← *kärÿält-*, vö. *kärÿältäs* 'aufstreifen, aufkrepeln' (Ramstedt 1902: 43); JO V K *kärÿältem* 'aufschlagen, aufstreifen-' (Beke 3: 706) < ösmari **ker-* (Bereczki 1992: 14. №. 48.) < FU **kär3* 'binden, schnüren, fädeln' (UEW 139). ⊗ Räsänen 1920: 248; Fedotov 1965: 261; Lukojanov 1974: 63; Fedotov 1990: 302.

5. V(M.Karačk.) *kaškã* 'быстрый (о реке)' (Serg. 27); A(Ib.) *kaškã* 'быстрый (о воде)' (Ašm. 6: 181). ← *kaškâ* vö. Usj US *koškâ*, UJ *koške*, JO *kaskâ*, K *kaškâ* 'schnelles, reißendes Wasser' (Beke 3: 670) ← öspermi (Bereczki 1992: 100. № 7) < FP **koške* (UEW 674). ⊗ Räsänen 1920: 52; Lukojanov 1974: 68; Bereczki 1977: 62; Fedotov 1990: 303.

6. *kälčak* диал. 'подлещик, мелкий лещ' (Skvorcov); A(Sterlit.) *kälčak* 'подлещик (рыба)' (Ašm.7: 124). ← *kâl'čak* vö. Č *kâl'žak* 'čehonja, Stachelfisch' (Beke 3: 737); *kâl'čak* 'чехонь' (Vas.) ← öspermi *kel'či* 'Rotauge; Leuciscus rutilus' (Bereczki 1992: 99. № 6) < FP **käl'c3* 'eine Fischart' (UEW 681). Ld. még tat. *kälčäk* 'чехонь' (TRS) ⊗ Räsänen 1937: 53; Fedotov 1965. ; Lukojanov 1974: 58; Arslanov – Isanbaev 1984: 108.

7. *kãm* 1. 'зола (от соломы)'; 2. 'накипь' (Skvorcov); V(h.n.) *kãm* 'зола от соломы, из которой добывается поташ'; (Belebej.) *kãm* 'накипь (в самоваре или в кумгане)' (Ašm. 7: 125); A(h.n.) *kãn* 'поташ' (Ašm. 7: 147); (Belebej.) *kãm* 'накипь в самоваре или чайнике' (Serg. 27). ← *kon* vö. 1775: *конь-вют* [kón-vüt] 'щолокь' (Sebeok-Raun 25); P B M U C Č ČN JT JO V K *kon* 1. 'hamu'; 2. 'lúg'; 3. 'lerakódás, üledék (fémmedényen)' (Beke 3: 863) < ösmari

**kon* (Bereczki 1992: 19. №. 80) < FP **kon3* (*kun3*) 'Asche, Lauge' (UEW 672). ⊗ Fedotov 1990: 303; Agyagási 1997:4.

8. *kāmāš* 'береста; берестяной' (Skvorcov); V(M. Karačk.) *kōmōš* 'береста' (Ašm. 7.142); (M. Karačk.) *kāmāš* 'id.' (Serg. 27). ← *kumāž* vö., СК Č JT JO V *kūmūž*, U CŪ *kumāž* МК *kumūž* P B M *kumuž* K *kâmāž* 'Birkenrinde' (Beke 4. 1036) < ősmari **kum-â-ž* (Bereczki 1992: 19. № 78) < U **kama* 'Schale' (UEW 121–122). ⊗ Räsänen 1937: 53; Lukojanov 1974: 49; Fedotov 1990: 303; Agyagási 1997: 4.

9. V(B.Karačk.) *kōppa-*, *kōppay-* 'заплесневеть'; (M.Karačk.) *kāppa-* 'id.' (Ašm. 7. 165). ← *kūpâ-* vö. K *kāpem*, СК Č JT JO V *kūpem* 'verschimmel' (Beke 4. 1041) < ősmari **kupâ-* (Bereczki 1992: 24. № 109) < FW **k8pp3* Schimmel' (UEW 680). ⊗ Räsänen 1937: 53; Lukojanov 1974: 73; Fedotov 1990: 304; Agyagási 1997: 4.

10. *kārāš* диал. 'кузов, лукошко' (Skvorcov); V(M. Karačk.) *kārāš* 'кузов' (Ašm. 7. 178). ← *korāš* vö. P B M MM K *korāš*, МК *korūš*, UP USj US CŪ Č ČN *korš*, BЈр *kuruš*, V *korukš* (Beke 3: 887) < ősmari **korāš* (Bereczki 1992: 20.№. 84) < U **kora-* (*kura-*) 'schinden, abschälen' (UEW 184). ⊗ Lukojanov 1974: 35–36.

11. *kāškar* 1.'катушка из лубка (для наматывания ниток); 2. тех. 'барабан, цилиндр'; 3. 'обод, обечайка'; 4. 'корпус, остов'; 5. 'сруб без крыши, коробка'; 6. 'остов телеги без колес); 7. 'околыш'; 8. 'оправа, рама' (Skvorcov); V(B. Olg.) *kāškar* 'обечка, сруб, околыш фуражки'; (V.Olg.) *kāškar* 'сруб без крыши, околыш фуражки'; (Morg.) 'венчальный венец'; (Jadr.) *kāškar* 'обечка'; AJ(Urm.) *kāškar* 'вьюшка для навивки ниток' (Ašm.7.218); A(Bug.) *kāškar* 'hársfakéregből összevarrt henger, melyet a bal-karra húznak s azután a motolláról feltekerik, felhúzzák rá a pászmát' (Paas. 70). ← *kāškar* v. *kāškār* vö. P B M MM US UJ C Č JT *kāškar*, МК UP USj *kiškar*, JO V K *kāškār* 'motolla' (Beke 3: 758) < ősmari **kiškar* (Bereczki 1992: 16. № 59) < FW **kečke-rä* 'rund, krumm' (UEW 655). ⊗ Räsänen 1920: 247; Jegorov 1964: 103; Fedotov 1965: 261; Lukojanov 1974: 42; Fedotov 1990: 304; Fedotov 1996: I. 266.

12. *kātkā* 'муравей, муравьиный' (Skvorcov); 1769: *куткú* [kōtkō] 'муравей' (Soč. 24); V(B.Sund.) *kātkā* 'муравей' (Kotl. 1959: 135); (Kr. Čet.) *kātkā* 'муравей' (MDE 1958: 19); (Šum.) *kōtkō* 'муравей' (Ašm. 7.201); V(Čeb.) *kātkā* 'муравей' (Kanjukova 1962: 11); (Ulj.) *kōtkō* 'муравей' (Alekseev 1969: 52); AJ(Kozl.) *kōtkō*, *kātkā* 'муравей' (Ašm. 7: 201); (Civ.) *kātkāā* 'муравей' (Sergeev – Sergeeva 1963: 32); A(Jalč.) *kētkē* 'id.' (Ašm. 7: 320; DMA 1957: 23); (Bat.) *kātkāā* 'муравей' (Kanjukova 1962a: 35); (B.Mikušk.) *kātkāā* 'муравей' (Sergeev 1961a: 28); (Sult.) *kātkāā* 'муравей' (Stepanov 1961: 15); (Penz.) *kātkāā* 'муравей' (Sergeev 1965: 36); (Kujb.)

kātkāā 'муравей' (Alekseev 1971: 13); (Bug.) *kātkā*, (Sp.) *kōtkō* 'Ameise' (Paas. 70); (h.n.) *кутку* [kōtkō] 'муравей' (Zol. 38); ← *kutkâ* vö. 1775: *кѹтко* [kutko] 'муравей' (Sebeok – Raun 65); P B M UJ CŪ *kutko*, MK *kutkū*, UP *kutkô*, СК Ї JT *kūtko*, JO V *kūtkū*, K *kātkâ* 'hangya' (Beke 4. 1079) < ősmari **kutkâ* (Bereczki 1992: 25. №. 119) < FP **kutke* 'Ameise' (UEW 678). ⊗ Räsänen 1920: 247; Jegorov 1964: 102; Fedotov 1965: 259; Lukojanov 1974: 60; Fedotov 1990: 304; Agyagási 1997: 3.

13. *kēle* 'задвигка, щеколда, засов' (Skvorcov); V(Čeb.) *kēle* 'запор, запорка, задвигка'; AJ(Kozl.) 'деревянная задвигка' (Ašm. 7: 237); 'запор, засов, задвигка (деревянная)' (Serg. 30); A(Simb.) *kēlē* 'пятка, дверная задвигка, петля двери, надеваемая на кочет' (Ašm. 7: 243); (Bug.) *kēle* 'Ferse; Absatz (am Stiefel oder Schuch)' (Paas. 63); (h.n.) *киля* [kēle] 'запор, задвигка' (Zol. 35). ← *kâl* v. *kâl* vö. P B M UJ CŪ JT *kâl*, MK UP USj US *kil*, JO V K *kâl* 1. 'fogantyú'; 2. 'kötő, húr' (Beke 3: 728) ← őspirmi v. ősvotják (Bereczki 1992: 98. №.5) < FU **käl3* 'Bindfaden, Strick, Schnur' (UEW 135). ⊗ Jegorov 1964: 104 az oszm. és azeri *kilid* alakokkal veti egybe, amely hangtanilag elfogadhatatlan; Bereczki 1977: 62; Fedotov 1996: I. 271.

14. *lak-* 1. 'вязнуть, увязать'; 2. 'подавиться'; 3. прост. 'набивать желудок, жрать' (Skvorcov); V(Čeb.) *lak-* 'вязнуть, попасться'; AJ(Urm.) *lak-* 'вязнуть' (Ašm. 8.). ← *lak-* vö. M CŪ СК *lakemat*, K *lakemät* 'hängenbleiben (an einem Baum, ein umgestürzter Baum, aine Kappe, ein Stock ein geschossenes Eichhörnchen)' (Beke 4: 1164) ← őspirmi v. ősvotják (Bereczki 1992: 100. №. 9). ⊗ Bereczki 1977: 61.

15. *lāk* диал. 1. 'угол'; 2. 'загиб, складка, морщина'; 3. 'закоулок, укромное место'; ~ *lākā* диал. 'складки, гармошка (у сапог); напуск (у рубахи)' (Skvorcov); V(B.Olg.) *lāk*, *lōk* 'угол'; (M. Karačk.) *lāk* 'загиб одежды, бумаги' (Ašm. 8: 102); (Jadr.) *lāk* 'складка, загиб' (Serg. 38); A(Ib.) *lāk* 'id.' (Ašm.8: 102). ← *luk* v. *lūk* vö. P B M U CŪ *luk*, СК Ї JT JO *lūk*, K *lāk* 'Ecke, Biegung' B *luk*, Č *polđoš luk* 'Knopfloch' (Beke 4: 1339) < ősmari **lukâ* (Bereczki 1992: 34. №. 165) < FW **lowkk3* 'Loch, Öffnung, Höhle' (UEW 252). ⊗ Lukojanov 1974: 43; Fedotov 1990: 307; Agyagási 1997: 4.

16. *lāka-* 1. 'болтать, мешать, взбивать' 2. 'трясти, шатать, качать' (Skvorcov); V (Sarat.) *lōka-* 'мешать' (Sergeev – Alekseev 1967: 11); (Morg., Alik. Koms.) *lāka-* 'трясти' (B. Karačk.) *lāka-* 'id.' (Sergeev 1965–69); (M. Karačk.) *lāka-* 'качать' (о насосе); (Alik.) *lāka-* 'творить (тесто)'; AJ(Vurn.) *lāka-* 'творить (тесто), качать (о насосе), болтать (кисель)'; (Kan.) 'болтать, мешать, взбить'; A(Buinsk) 'болтать'; (Jalčik., Ib.) 'творить тесто'; (Belebej.) 'трясти, качать' (Ašm. 8: 102); (Bug.) *lāka-* 'schütteln, rütteln; umrühren (den Teig, die Grütze während des Kochens)' (Paas. 82). ← *luγe-* v. *lūγe-* vö. P B M U CŪ *luγem*, СК Ї JT *lūγem* (JT auch *loγem*) JO V *loγem*, K *lōγem* '(um)rühren'

(Beke 4. 1338) ← *öspermi* v. *ösvojtják* (Bereczki 1992: 101. № 11.) < FP **lšk3* 'kneten (z.B. Teig)' (UEW 696). ⊗ Jegorov 1964: 126 valószínűbbnek tartja a csuvas szó hangutánzó erwedetét; Fedotov 1996: I. 334.

17. *lām* 1. 'влага, сырость'; 2. 'испарения'; 3. 'роса' (Skvorcov); V(Kr.Čet.) *lām* 'влага' (MDE 1958.8); (Sov.) *lām* 'сырость' (Sarat.) *lām* 1. 'влага, сырость' (Sergeev – Alekseev 1967: 53); AJ(Urm.) *lām* 'влага, влажность; роса' (Ašm. 8: 106); A(Jalč., Ib., Buinsk., Simb.) 'влага, влажность; роса' (Ašm. 8: 106); (Kujb.) 'мелкий дождик, измороз' (Serg. 38); (h.n.) *лым* [lām] 'мокрота, сырость' (Zol. 41). ← *lām* vö. P B M U CŪ *lum*, CK Č JT JO V *lūm*, K *lām* 'Schnee' (Beke 4. 1344) < *ösuari lum* (Bereczki 1992: 34. № 166) < FP **lume* 'Schnee' (UEW 253–254). ⊗ Jegorov 1964: 126 a kirg *nd'm*, özb. *nam*, tkm., oszm. *nem*, kaz., nog. bask., tat. *dd'm* 'влага' alakokkal veti egybe, ami hangtanilag elfogadhatatlan; Fedotov 1996: I. 334; Agyagási 1997: 8.

18. *lānk(ā)* 'полный, набитый, обильный' (Skvorcov); V(B.Olg.) *lānk* 'немного'; (Šum.) 'много' (Ašm. 8: 107); A(Ib., Buinsk) *lānkāā* 'довольно много' (Ašm. 8: 108); (Ulj.) 'порядочно' (Serg. 38). ← *lāη* vö. P B BJ BJp. M MM US Č ČN JT *lāη*, MK USj *lāη*, UP JO *liη* UJ *leη* 'viel, groß' (Beke 4.: 1228) < *ösuari *liη* (Bereczki 1992: 30. № 147) < FU **lš η3* 'sehr' (UEW 258–259). Ld. még tat. K(kaz-ar.-döb.) *lāη* 'битком, полным полно' (TTDS 1969: 293) ⊗ Fedotov 1990: 308; Fedotov 1996: I. 334.

19. *lāp* 1. 'тихий, слабый'; 2. 'тихий, спокойный'; 3. 'как раз, точь-в-точь'; 4. 'ровно, точно'; 5. 'сразу, быстро, вдруг' (Skvorcov); V(Čeb.) *lāp* 'тихий, спокойный; тихо, спокойно'; A(Jant. Buinsk.) *lāp* 'id.' (Ašm. 8.110); (h.n.) *lēp* [lāp] 'csendes, nyugodt' (Munk. 44). ← *lup* vö. UJ CŪ *lūp*, Č *lūp* 'trübes Wetter'; JO V *lūp* 'feucht, naß (Kleidung, Heu, Erde)' (Beke 4.) < *ösuari *lup* (Bereczki 1992: 34. № 169) < FW **loppa* (*luppa*) 'feucht, naß; Feuchtigkeit, Nässe' (UEW 693). Ld. még tat. K(kaz.ar.-blt.) *lūp* in *lūp bul* 'притихнуть' (TTDS 1993: 213); ⊗ Jegorov 1964: 127.

20. *lāpā* I. 'большая корзина, кошель редкого плетения' (Skvorcov); (Vurn.) *lāpā* 'глубокая корзина из прутьев'; A(Buinsk) *lāpā* 'корзина из таловых прутьев для столовых ложек'; (h.n.) 'корзина очень редкого плетения' (Ašm. 8: 113); (Bug.) 'von Reis oder Londenrinde geflochtener; undichter Korb, der mit Heu gefüllt wird zum Füttern der Lämmer' (Paas. 83); (h.n.) *лыба* [lāpā] 'füzfa gallyakból készült kosárka; melyben az evőkanalat tartják' (Munk. 44). ← *lupo* vö. *lupo* 'Ranzen aus Bast, Schnappsack' (Szil.) < *ösuari *lupā* (Bereczki 1992: 35. № 171) < FU **lš pp3* 'Ranzen, Gefäß aus Birkenrinde; Bast' (UEW 256–257). Ld. még tat. K(kaz.ar.-krš.) *lūbī* 'сумка, сделанная из липовой коры' (TTDS 1993: 21). ⊗ Räsänen 1920: 252; Jegorov 1964: 127; Arslanov – Isanbaev 1984: 109; Fedotov 1996: I. 335.

21. *lǎřǎ* II. 1. 'нанос, мусор (принесенный полой водой)'; 2. 'хлопья, пух (остающиеся при тканье)' (Skvorcov); V(h.n.) *lǎřǎ* 'всякий дряг на берегу, принесенной водой'; AJ(Urm.) *lǎřǎ* 'id.'; (Kozl.) *lǎřǎ* 'мелкие частицы отстающие от старого холста и пачкающие одежду' (Ašm. 8: 113); (Akaz.) *lǎřǎ* in *kandër loppī* 'pozdorja' (Pápay 123). ← *lurǎ* vö. *luro* 'Reisighaufen, Klaubholz' (Vas.); KA KŠ *lǎřǎ*, KN *ǎlǎř* 'Schwemmholz, vom Wasser getragener Reisig, Stroh, Heu, usw.' (Beke 4: 1236); < ösmari **lurǎ* (Bereczki 1992: 35. № 170); < FU **lǎřǎ* 'umgefallener Baum, Treibholz, auf dem Wasser treibender Schutt' (UEW 257). ⊗ Agyagási 1997: 8.

22. *lǎřkata* V(B. Karačk., M. Karačk.) 'тихий, смирный' (Ašm. 8: 118); (h.n.) *lǎř* [lǎř] 'csendes, nyugodt' (Munk. 44). ← *lǎřkata* vö. JT *lǎřkata*, K *lǎřkata* 1. 'ein wenig feucht'; 2. 'trübes und mildes Wetter' (Beke 4: 1232); hegyi nyj. *lǎřkata* feucht und warm' (Ramstedt 74) < *lǎř* + *kata*; < ösmari **lur* (Bereczki 1992: 34. № 169) < FW **lǎřpa* (*lǎřpa*) 'feucht, naß; Feuchtigkeit, Nässe' (UEW 693). ⊗ Räsänen 1920: 251–252; Lukošanov 1974: 69; Fedotov 1990: 308; Fedotov 1996: I. 335.

23. *lǎř* 'чуть теплый, тепловатый; умеренно теплый' (Skvorcov); V(Čeb.) *lǎř* 'чуть теплый (о жидкости)'; 'тепло (в натопленной избе или бане)'; AJ(Kan.) 'не горячий, теплый'; A(Buinsk.) *lǎř* (*šd'v*) 'не горячая и не холодная на ощупь вода (и другие жидкости)' (Ašm. 8. 138); (Bug.) *lǎř* 'lau, lauwarm' (Paas. 82). ← *lip* vö. P B M UJ C Č *lewe*, MK *lewǎ* UP *lewǎ* JT *liwe* JO V K *liwe* 1. 'lauwarm (Wasser)'; 2. 'lau' (Beke 4: 1216) < ösmari **lip(ǎ)* (Bereczki 1992: 30. № 145) < FU **lǎřpǎ* (UEW 685). ⊗ Räsänen 1920: 251; Lukošanov 1974: 66; Agyagási 1997: 7.

24. *lǎřǎ* 1. 'паразит, поражающий легкие овец'; 2. диал. 'бабочка' (Skvorcov); V(Čeb.) *lǎřǎ* 'бабочка' (Kanjukova 1962: 56); (Jadr.) *lǎřǎ*, *lǎřǎ* 'бабочка' (Kotl. 1959: 27, 69); (B.Sund.) *lǎřǎ* 'бабочка' (Kotl. 1959: 69); (V.Olg.) *lǎřǎ* 'бабочка'; (Kř.Čet.) *lǎřǎ*, *lǎřǎ* 'бабочка' (MDE 1958: 34, 177); (Krasn.) *lǎřǎ* 'насекомое [т.е. особые паразиты] около легких больных животных (овец)' (Ašm. 8. 138); (Ulj.) *lǎřǎ* 'бабочка' (Alekscev 1969: 34); (Kujb.) *lǎřǎ* 'бабочка' (Sergeev 1969: 383); AJ(Civ.) *lǎřǎ* 'бабочка', *lǎřǎ* 'id.' (Sergeev – Sergeeva 1963: 71, 216); (Kozl.) *lǎřǎ* 'бабочка' (Sergeeva 1961: 60); (Mar.P.) 'бабочка (служит наживкой на удочку для чехони)'; (h.n.) животное (паразит), появляющееся на легких; похоже на маленькую бабочку; пораженная овца чахнет и умирает' (Ašm. 8: 138–139); A(Bat.) *lǎřǎ* 'бабочка' (Kanjukova 1962a: 47); (Ibr.) *lǎřǎ* 'бабочка' (Sergeev 1961a: 214); (B.Mik.) *lǎřǎ* 'бабочка' (Sergeev 1961a: 67); (Sult.) *lǎřǎ* 'бабочка' (Stepanov 1961: 34); (h.n.) *либе* [lǎřǎ] 'бабочка' (Zol. 41). ← *lipǎ* v. *lǎřǎ* vö. P B B J M *lepe-ńe* B Jp. *lǎřǎ-ńe*, MK *lepe-ńǎ*, UP USj US *lepe-ńǎ*, UJ C Č JT *lǎřǎ*, JO V *lǎřǎ*, K *lǎřǎ*, KN *ǎlǎřǎ* 'Schmetterling' (Beke 4. 1216) < ösmari **lipǎ*

(Bereczki 1992: 29. № 144) < U **lšpp3* 'Schmetterling' (UEW 259). ⊗ Räsänen 1920: 252; Fedotov 1965: 259; Lukošanov 1974: 60; Fedotov 1990: 308.

25. *mal* 1. 'перед, передняя часть'; 2. 'восток, восточная сторона' (Skvorcov); 1733: *maldáh* (FischerG. II. 275) 'перед собою'; 1785: *малды* 'передний' (Damaskin); *малдан бырадань* 'вперед иду' (Damaskin); V(Kr.Čet.) *malta* 'впереди' (MDE 1958. 26); (Sund., Karamal.) *malta* 'впереди' (Kanjukova 1959: 25); (Kujb.) *malta* 'впереди' (Sergeev 1969: 284); (Ulj.) *malta* 'впереди' (Sergeev – Alekseev 1968: 69); (Šum.) *mal* 'перед, восток'; AJ(Mar.P.) *malta* 'впереди' (Kanjukova 1961: 129); (Civ.) *malta* 'впереди' (Sergeev – Sergeeva 1963: 53); A(Buinsk.) *mal* 'название местности' (Ašm. 8.176); (Bug., Sp.) *mal* 'das Vordere, Vorderteil' (Paas. 84); (Šlan.) *mal yen* 'передняя сторона' (Andreev 1962: 32); (h.n.) *mal* [mal] 'перед' (Zol. 42). ← *mel* vö. P B M U C ČJ K *mel* 1. 'Brust'; 2. 'Brustöffnung des Hemdes' (Beke) < ősmari **mel* (Bereczki 1992: 36. № 182) < FU **mälke* (*mälʕe*) 'Brust' (UEW 267). ⊗ Jegorov 1964.128 Ašmarin nyomán a csuv. *um* 'elülső rész' + **al* 'elülső' szavak összetételének tartja, ahol az *al* melléknév a csuvasból önálló szóként nem mutatható ki. A feltételezett összetétel szintaktika- és szemantikailag is problematikus.

26. *mime* 1. 'мозг'; 2. кул. 'мозги' (Skvorcov); 1769: *мими* [mimě] 'мозг' (Soč. 18); V(Kr.Čet.) *mime*, *nime* 'мозг' (MDE 1958.28, 172); (Sund. Karamal.) *mine* 'мозг' (Kanjukova 1959: 26); (V.Ol.g.) *mimě* 'мозг'; (Čeb.) *nime* 'мозг (головной, костный и спинной)' (Ašm. 9.25); (Ulj.) *mime* 'мозг' (Sergeev 1969: 20), *mimě* (Sergeev – Alekseev 1968: 24); (Kujb.) *mimě* 'мозг' (Sergeev 1969: 235); (Sarat.) *mimě* 'мозг' (Sergeev – Alekseev 1967: 14); AJ(Mar.P.) *mime* 'мозг' (Kanjukova 1961: 130); (Kozl.) *mime* 'мозг' (Sergeeva 1961: 45); (Civ.) *mime* 'мозг' (Sergeev – Sergeeva 1963: 56); (Vurn.) *mime* 'мозг' (MDE 1952.1); A(Bat.) *mime* 'мозг' (Kanjukova 1962a: 42); (Jalč.) *mime* 'мозг' (DMA 1957.34); (Okt.) *mime* 'мозг' (Sergeev 1961: 159); (Bug., Sp.) *mimě* 'Mark; Gehirn' (Paas. 88); (h.n.) *мимэ* [mimě] 'головной мозг' (Zol. 43). ← *mimə* vö. M MM MK *mem*, V *mimə*, 'Mark' (Beke) < ősmari **wimə* (Bereczki 1992: 84. № 461) < FU **wiδ3(-m3)* 'Knochenmark, Gehirn' (UEW 572–573). ⊗ Jegorov 1965:134 a szót az oszm. *beyin* alakkal és rokonaival veti egybe, ami hangtanilag elfogadhatatlan.

27. *niměr* 1. 'кисель (мучной)'; 2. 'пюре'; 3. 'недотепя, размазня' (Skvorcov); V(Jadr.) *niměr* 'завариха из гороховой муки' (Kotl. 1959: 8); (Kr.Čet.) *niměr* 'id.' (MDE 1958: 60); (Čeb.) *niměr*, *miměr* 'завариха' (Matveev 1927–28: 144); (Morg., Alik.) *niměr* 'завариха'; AJ(Urm., Vurn.) *niměr* 'id.' (Ašm. 9.27); (Civ.) *niměr* 'завариха из гороховой муки' (Sergeev – Sergeeva 1963a: 17); (Mar.P.) *niměr* 'завариха из гороховой муки'

(Kanjukova 1961: 116); (h.n.) *нимерь* [niměr] 'кисель' (Zol. 45); A(Šem., Buinsk.) *miměr* 'id.' (Ašm.8: 243); (Bat.) *miměr* 'завариха из гороховой муки' (Kanjukova 1962a: 31); (Aks.) *miměr* 'id.' (Sergeev 1961: 10); (Sult.) *miměr* 'id.' (Stepanov 1961: 6); (Penz.) *miměr* 'id.' (Sergeev 1965: 18); (Kujb.) *miměr* 'картофельное пюре' (Aleksiev 1971: 159). ← *ńemâr* vö. P B UJ CČ JT *ńemâr*, BJ BJp. M MK UP USj. *ńemer*, JO V K *ńemâr* '(meist aus Mehl, aber in J CČ V auch aus Grieß, in P BJ BJp. auch aus Kartoffeln, in P aus Erbsenmehl, in UJ aus Hirsebrei)' (Beke) ← votj. *ńemri* (Bereczki 1992: 121. № 14.). ⊗ Wichmann 1903 szerint a szó csuvas eredetű a mariban és a votjákban; Paasonen 1907–1909: 26; Räsänen 1920: 256; Jegorov 1964: 140 idézi mind Wichmann, mind Räsänen véleményét, anélkül, hogy állást foglalna a kölcsönzés irányát illetően; Fedotov 1965: 258; Lukojanov 1974: 45; Bereczki 1977: 70–71; Fedotov 1990: 310.

28. V(M. Karačk.) *nöček* 'мокрый' (Lukojanov 1974: 70); (h.n.) *nüček* 'сырой, влажный' (Ašm. 9.50). ← *nočkâ* vö. B BJ M *nočko*, BJp. UJ CÜ ČN *nočko* UP *nočkâ*, CK Č *noško*, JT *nocko* JO V *nackâ*, K *načkâ* 'naß' (Beke) < ősmari **nočkâ* (Bereczki 1992: 42. № 214) < FU **ńačk3* 'naß, feucht, roh' (UEW 311). ⊗ Lukojanov 1974: 69–70.

29. *pärt* in *pärt-yd'vássi* ~ *pärtušši* 'притужальник (палка для закручивания пришвы в домашнем ткацком станке)' (Skvorcov); V(Jadr., Morg.) *pärtöšši* 'притыкальник ткацкого станка' (Serg. 48); (M.Karačk., Kr.Čet.) *pärtöšši* 'притужальник' (Ašm. 10: 144); AJ(Vurn.) *pürt-yüšši* 'притужальник' *pärtlüšši* 'id.' (Ašm.10: 143); A(Buinsk, Belebej.) *pärt-yd'vássi* 'притужальник; длинная палка для закручивания пришвы у ткацкого станка' (Ašm. 10: 142). ← *wârt* vö. P B M U CÜ K *wurt*, CK JT JO V *würt* Č *wârt* 'Schaft' (Beke) ← ősperti v. ősvotják (Bereczki 1992: 114. № 41). ⊗ Lukojanov 1974: 42; Bereczki 1977: 67; Fedotov 1990: 312.

30. *përne* 1.'плетенка, корзина, корзинка, кузов, кузовок'; 2. 'ковш, ящик (на мельнице)'; 3. 'кожаная сумка' (Skvorcov); 1785: *пюрня* [pörne] 'кузов' (Damaskin); V(Čeb., Morg.) *përne* 'кожаная сумка'; A(Ib.; Buinsk.) *përne* 'кузов'; (Jalč., Buinsk) *përne* 'плетенка, корзина, кузов, круглая коробка или корзиночка для ложек' (Ašm. 10: 233); (Bug.) *përne* 'Körbchen', *përne* 'Mühltrichter' (Paas.97). ← *purña* vö. J JU *purña* 'Korb aus Linden od. Birkenrinde' (Wichm.); *purña* 'кузов, кузовок (короб из бересты или лыка)' (MarRSI. 472); JO V *purña* Č *pürña*, *pârña* '(fakéregből készült) födeles puttony, kas' (Beke); *Lipša purña* 'kosár' (Bereczki 40) ← zürj. (Bereczki 1992: 107–108. № 26). ⊗ Wichmann 1903: 148; Räsänen 1920: 258; Jegorov 1964: 157; Lukojanov 1974: 37; Bereczki 1977: 64; Rédei – Róna-Tas 1980: 130. a szót az ősvotjából származtatja, de ugyanolyan eséllyel származhat a csuvas szó a kései ősmariból is; Fedotov 1990: 312.

31. *sās* 1. 'отруби'; 2. 'костный мозг' (Skvorcov); V(Čeb.) *sōsō* 'костный мозг' (Ašm. 11.283); *sās* 'пористая гниль внутри древесины' (Ašm.11: 282); (Šum.) *sōsō* 'id.' (M.Karačċk) *sās* 'id.' (Ašm.11: 283); AJ(Urm.) *sās* 'пористая гниль внутри древесины' (Serg. 56.); A(Ib.) *sās* 'сухое дерево, белое изменившееся' (Ašm.11: 282); (Čist.) *sās* 'мосол с мозгом' (Ašm.11: 282); (h.n.) *sāsā* 'отруби; грубчатое вещество внутри кости' (Ašm.11: 283); ← *suzô* vö. P B Jp. *šuuž*, B *šuž*, *šuz* UP *suz(ô)*, *suz* СК К *šuž*, JT *šuz(o)* 'kleine Löcher im Brot; das Poröse im Holz' (Beke) < ösmari **suzô* (Bereczki 1992: 70. № 374) < FW **sose* (*sase*) 'Schneebrei; schwammig, porös (Knochen, Baum)' (UEW 766). ⊗ Agyagási 1997: 4.

32. *sāvās* 'клещ' (Skvorcov); V(Kr.Čet.) *sāvās*, *susā* 'клещ' (MDE 1958. 17, 23); (Alik.) *sāvās* 'шершень' (Kanjukova é.n. 122); (Čeb.) *susā* 'клещ' (Kanjukova 1962: 50); (Sund. Karamal.) *susā* 'клещ' (Kanjukova 1959: 27); (V.Olg.) *susā* 'клещ'; AJ(Kozl.) *sus* 'клещ' (Ašm. 11: 205); (Kozl.) *sāvās* 'шершень' (Sergeeva 1961: 21); (Civ.) *sāvās*, *sus* 'клещ' (Sergeev – Sergeeva 1963: 46); A(Bat.) *sāvās* 'клещ' (Kanjukova 1962a. 38); (Rys., Sult.) *sāvās* 'клещ' (Stepanov 1961: 21, 1961a: 188); (Bug.) *sāvās* 'Zecke; Baumlaus' (Paasonen 121); (Penz.) *sāvās* 'клещ' (Sergeev 1965: 42); (h.n.) *sāvās* 'клещ' (Ašm. 11: 240.); (h.n.) *sēwēs* [*sāvās*] 'kullancs' (Munk. 41). ← *suks* vö.1775: *шукшъ* 'червь' (Sebeok – Raun 65), P B MK USj. US UJ C Č J V K *šukš*, M MM UP *suks* 'Wurm' (Beke) < ösmari **suks* (Bereczki 1992: 69. № 364) < FW **sokse* 'Wurm' (UEW 764). ⊗ Räsänen 1939–40: 141–143; Fedotov 1990: 344; Fedotov 1992: 97; Fedotov 1996: II. 21.

33. *sēltēš* V(Sarat.) *sōltōš* 'снежная вода' (Sergeev – Alekseev 1967: 27); AJ(Kozl.) *sēltēš* 'id.' (Sergeeva 1961: 48); (Civ.) *sēlkēš*, *sēltēš* 'id.' (Sergeev – Sergeeva 1963: 59); A(Bat.) *sēlkēš* 'id.' (Kanjukova 1962a: 43); (Aks.) *sēlkēš* 'id.' (Sergeev 1961: 36); (Kujb.) *sēltēš* 'id.' (Alekseev 1971: 27); (Penz.) *sēltēš*, *sēlkēš* 'id.' (Sergeev 1965: 54); ← *sultôš* vö. keleti nyj. *šuldôš* in *lum- šuldôš* 'Schneebrei, Matsch' (Paasonen – Siro 129) < *sul-* + *-tôš*, a szó képzéséről Wichmann 1915: 25; *šal-šul* < ösmari **sulô-* (Bereczki 1992: 69. № 365) < FU **sula-* 'geschmolzen, aufgetaut, schmelzen, tauen' (UEW 450–451). ⊗ Räsänen 1920: 264; Jegorov 1964: 337; Lukojanov 1974: 65.

34. *sēm* 1. 'темнота, тьма, темень'; 2. 'сумрак, тень'; 3. 'полный, совершенный'; 4. 'очень, весьма'; 5. перен. 'тяжкий, мрачный' (Skvorcov); V(Morg.) *sēm* 'дремучий'; (B.Karačċk.) 'совершенно'; (Jakejk.) 'самый (для выражения превосходной степени)'; AJ(Urm., Kan.) *sēm* 'совершенно'; A(Ib., Jalč.) 'совершенно'; (Simb.) 'темный'; (Šem.) 'дремучий' (Ašm. 11.303.); (Bug.) *sēm* 'dunkel' (Paas. 117). ← *sim(ô)* vö. 1775: *шэме* 'черный' (Sebeok – Raun 45); B UJ K *šim*, M UP *šim*, UJ C Č *šem*, P B JT *šime*, M MM *šime*, MK *šimə*, UP USj. US *šimô*, JO V K *šimə* 'schwarz' (Beke) < ösmari

**simô* (Bereczki 1992: 62. № 325) < FP **sim3* 'Rost; rosten, rostig werden' (die Bedeutung 'schwarz' im Tscher. ist die Folge eines sekundären Bedeutungswandel)' (UEW 758–759). ⊗ Agyagási 1997.4. украшение из разноцветных мелких бус у девушек, четырехугольной формы (Ašm. 17: 374).

35. *šankă* 1. 'липа, с которой снята кора, содрано лыко'; 2. 'сушняк, хворост, валежник' (Skvorcov); V(Kr.Čet., Alik.) *šankă* 'вообще сухой хворост, может быть и без сучьев'; (B.Karačk.) *šankă* 'сухой орешник'; AJ(Vurn.) *šankă* 'голая, ободранная липовая лутошка'; (Sund.) 'сушняк, усохшие сучья, ветви, сухой хворост'; (Pškr) 'сухой орешник'; (Kan.) 'липовое бревно, срубленное летом; древесина дерева'; A(Ib.) *šankă* 'лутошка, липа, с которой снята кора, содрано лыко'; (Belebej.) 'лутошка, липа, с которой снята кора' (Ašm. 17: 117); (h.n.) *шанга* [šankă] 'лутошка' (Zol. 107). ← *šengô* ~ *šāngô* vö. hegyi nyj. *šāngô* 'сухой орешник, валежник' (Savatkova); *šāngô* 'der Stamm' (Ramstedt 128); МК *šengô*: *pušengô* 'im Wasser liegender Baum', UJ Č JT *šenge*: *pušenge* 'Baum' (Beke) < ösmari **šengô* (Bereczki 1992: 60. № 313) < FW **sāņke* 'dürerer Ast' (UEW 756). (?) tat. *šāmkă* 'молодой сосняк' (TTDS 1969: 522). ⊗ Räsänen 1920: 263; Jegorov 1964: 330; Fedotov 1965: 258; Lukoĵanov 1974: 50; Arslanov – Isanbaev 1984: 112; Fedotov 1990: 318.

36. *šel* диал. 'жир, сало' (Skvorcov); V(B.Karačk.) *šel* 'топленое сало' (Serg.90, Ašm.17.157). ← *šel* vö. P B UJ C JT JO K *šel*, МК UP *šel* 'zerlassenes Fett (CŪ K auch Speck, Talg)' (Beke) < ösmari **sel* (Bereczki 1992: 59. № 309) < FP **sil3* 'Fett, Speck' (UEW 758). L. még tat. *sěl* (TRS). ⊗ Lukoĵanov 1974: 46.

37. *šěkě* 'дровосек, короед, жук-точильщик' (Skvorcov); V(B.Olg.) *šěkě* 'название насекомого, дровосек, короед'; (Čeb.) 'червяк древооточец'; (Sarat.) *šōkō* 'костоеда, кариз' (Aleksseev 1971: 275); A(Jalč.) *šěkě* 'id.'; (Buinsk) 'личинка короеда' (Ašm. 17: 370); (Bug.) *šěkě*, (Sp.) *šōkō* 'Holzwurm' (Paasonen 147). ← *šüyö* vö. B CŪ šüwö M MM šüyö, МК šüyö, СК *šüyö*, Č JT *šüwö*, JO *šüwü*, K *səpə* 'Holzwurm' (Beke) ← öspermi (Bereczki 1992: 110. № 33) < FU **čuyə* (**čukə*) ~ *šuyə* (**šukə*) 'Holzwurm' (UEW 41). ⊗ Räsänen 1920: 264; Beke 1934: 118; Räsänen 1939–40: 142–143; Lakó 1957: 215; Jegorov 1964: 337; Lukoĵanov 1974: 61; Fedotov 1990: 319.

38. *šěkěl* V(B.Karačk., M.Karačk.) *šěkěl*, *šěkělě* 'бородавка' (Ašm. 17: 371); (Jadr.) *šāklă*, *šěkělě* 'id.' (Morg.) *šākl'ă* 'id.' (Serg. 89). ← *šiyəl* vö. P B M C Č JT *šāyəl'e*, МК *šiyəl'ə*, UP USj. US *šiy əl'ə*, UJ *šāyəl'e*, JO V *šəyəl'ə*, K *šəyəl'* 'Warze' (Beke) < ösmari **šiyəl* (Bereczki 1992: 61. № 318) < U **čiklă* (*čüklă*), *čikl'ă* (*čükl'ă*) 'Warze' (UEW 36–37). ⊗ Lukoĵanov 1974: 23; Fedotov 1990: 280; Agyagási 1997: 3.

39. **V**(B.Karačk.) *šělkeme* 'наряд'; (Krasn.) *šělkeme* 'серебряное женское украшение'; **AJ**(Kozl.) *šělkeme* 'нагрудное украшение из разноцветных мелких бус у девушек четырехугольной формы'; **A**(Buinsk) *šělkeme* 'id.' (Ašm. 17: 374); (Bug.) *šělkeme* 'Brustspange (der Frauen)' (Paas. 147); ← *šolkama* vö. hegyi és erdei nyj. *šolkama* 'az ing mellén való csat' (Budenz 47); U *šolkama* KB *šolkama* 'Brustspange' (Wichm.) < ösmari **solka-ma* (Bereczki 1990: 65. № 339) < (SKES 1065). ⊗ Räsänen 1920: 264; Fedotov 1965: 258; Fedotov 1990: 319.

40. *šělkěš* **V**(Кг.Čet.) *šělkěš* 'снежная вода' (MDE 1958.29); *šělkěš* 'id.' (MDE 1958.224); (Čeb.) *šělkěš* 'снег, пропитанный водою; дряблый, рыхлый лед' (Ašm. 17: 374); (Ulj.) *šěltěš* 'снежная вода' (Sergeev – Alekseev 1968: 165); **AJ**(Kozl.) *šělkěš*, *šěltěš* 'снежная вода' (Sergeeva 1961: 48); (Civ.) *šělkěš* 'снежная вода' (Sergeev – Sergeeva 1963: 59); (Civ.) *šělkěš* 'id.' (Sergeev – Sergeeva 1963: 208); (Vurn.) *šělkěš* 'талый снег водой'; (Urm.) 'невеселый, грустный' (Ašm. 17: 374); (Sult.) *šělkěš* 'id.' (Stepanov 1961: 28); (Belebej.) *šělkěš* 'весенняя вода со снегом' (Ašm. 17: 374). ← *šultâš* vö. hegyi nyj. *šaltâš* 'nasser Schnee, Tauschnee' (Ramstedt 130); keleti nyj. *šuldâš* in *lum- šuldâš* 'Schneebrei, Matsch' (Paasonen – Siro 129) < *šul-* + *-tâš*, a szó képzéséről Wichmann 1915. 25; *šal-šul* < ösmari **sulâ-* (Bereczki 1992: 69. № 365) < FU **sula-* 'geschmolzen, aufgetaut, schmelzen, tauen' (UEW 450–451). ⊗ Räsänen 1920: 264; Jegorov 1964: 337; Lukojanov 1974: 65.

41. *šěpěň* 1. 'деревянный заступ с узкой лопастью'; 2. 'деревянная лопаточка для сдирания коры деревьев' (Skvorcov); **V**(Кг.Čet., Alik.) *šěpěň* 'деревянная лопата для выкапывания картофеля' (Serg. 90); (h.n.) *u' n' n'ň* [šöřöň] 'заступ деревянный' (Zol. 110); **AJ**(Vurn) *šěpěň* 'деревянная лопата для снятия липовой коры' (Serg. 90); (Vurn.) *šěpěň* 'палка для сдирания лубка с липы, длиною 1 1/2 аршина, один конец стесан наискось'; 'деревянный заступ' (Ašm. 17: 379). ← *šūwūn* vö. P B *šuwun*, MK *šuwūn*, M MM *šuwūno*, UP UJ *šuwân*, CÜ *šuwâno*, CK Č *šuwūno*, JT *šuwūn*, šūwūn, K *šâwân* 'Pfahl, Hebestange' (Beke) < ösmari **šuwân(â)* (Bereczki 1992: 71. № 375) < FP **sow3-n3* 'Pfahl, Stange' (UEW 767). ⊗ Fedotov 1965: 264; Lukojanov 1974: 40; Fedotov 1990: 320.

42. *šūlkeme* 'старинное нагрудное женское украшение из мелких бус и монет' (Skvorcov); **V**(Jadr.) *šūlkeme* 'нагрудное украшение женщины'; (Šum.) *šūlkeme* 'женское украшение, на особой коже пришит монеты, а с краев „хурт пуцци“; у девушек лишь в один ярус, а у женщин – в два яруса, представляет кожанный четырехугольник, подкладка холщевая, на коже нашиты серебряные гривенники и пяточки'; **AJ**(Urm.) *šūlkeme* 'id.' (Ašm. 17: 261); **A**(Ib.) *šul'keme* 'название женского украшения' (Ašm. 17: 221.); (h.n.) *šūlkeme* 'состоит из кожи, на которую пришиты серебряные монеты

(большей частью 5-копеечные, очень редко, у богатых 10-копеечные), а с нижней стороны и с краев „хурт пуççи” (Ašm. 17: 261); (h.n.) *шльгэмэ* [šülkeme] 'нагрудное украшение чувашек и черемисок' (Zol. 111). ← *šolkama* vö. hegyi és erdei nyj. *šolkama* 'az ing mellén való csat' (Budenz 47); U *šolkama* KB *šôlkama* 'Brustspange' (Wichm.) < ősmari **solka-ma* (Bereczki 1990: 65. № 339) < (SKES 1065). ⊗ Räsänen 1920: 264; Fedotov 1965: 258; Fedotov 1990: 319.

43. *tāršā* 'обух' (Skvorcov); V(B.Olg.) *tāššā* 'обух' (Ašm. 15: 13); (Kujb.) *tāršā* 'обух' (Sergeev 1969: 328); *tārššē* 'id.' (Sergeev 1969: 381); (h.n.) *мыш* [tōš] (Zol. 86–87); (h.n.) *мыруш* [tōrāš] v. A(h.n.) [turāš]; v. A(h.n.) [tuš] 'обух' (Zol. 86,87); A(Bug.) *tāršā* 'der Rücken einer Axt oder eines Messers' (Paas. 167); (h.n.) *türšši* 'обух' (Ašm. 14: 230). ← *toš* vö. 1775: *móuш* 'обух' (Sebeok – Raun 70); P B M U CČ ĆN JT JO V K *toš*, MK *tošū* 'Rücken des Messers, der Axt' (Beke) < ősmari **toš* (Bereczki 1992: 77. № 414) < FP **tašk3* 'Rücken de Messers, der Axt' (UEW 793). ⊗ Räsänen 1920: 270; Jegorov 1964: 239; Fedotov 1965: 258; Rédei – Róna-Tas 1972: 288; Lukojanov 1974: 39; Bereczki 1977: 66; Fedotov 1990: 316.

44. *yām-* 1. 'пропадать, исчезать; сгинуть'; 2. 'шуриться, шурить глаза'; 3. 'моргать, мигать' (Skvorcov); V(Morg.) *yām-* 'пропасть' (Serg. 20); (h.n.) *yām-* 'id.' (Ašm. 5.69). ← *yom-* vö. P BJp. M MK CŪ *d'om-* B U CK Č JT *jom-* V K *jam-* 'verschwinden, verlorengelhen' (Beke) < ősmari **jom-* (Bereczki 1992: 11. № 30) < U **jama-* 'krank sein ⇒ sterben' (UEW 89). ⊗ Lukojanov 1974: 28; Fedotov 1990: 301.

45. *yaxtā* диал. 'сосна' (Skvorcov); A(Šem., Buinsk) *yaxtā* 'сосна' (Ašm.4: 252); (Jalč.) *yaxt* 'id.' (Serg. 96). ← *jāktə* vö. B UJ CK Č *jakte*, P MM CŪ *d'akte*, UP *jaktə*, MK *d'aktə*, JO V K *jāktə* 'sehr hoch, gerade, astlos (Baum); Kiefer, Kiefernwald' (Beke) ← őspirmi (Bereczki 1992: 97. № 3). ⊗ Lukojanov 1974: 49; Fedotov 1990: 322.

46. *yēr* in *yēri-tavra* 1. 'воруг, кругом'; 2. 'окрестность и окрестности' (Skvorcov); 1785: *сѣврадѣнь ѱре-тавра* 'оборачиваю вокруг' (Damaskin); V(Jadr.), A(Šem., Jalč.) *yēr* in *yēri-tavra* 'вокруг, кругом'; 'окрестность' (Ašm. 5: 138–139); (Bug.) *yēr* in *šurt-yēr* 'Haus und Hof' (Paas. 25). ← *yir* vö. P BJp. M CŪ *d'ār*, B UJ CK Č JT *jār*, MK *d'ir*, UP Usj. US *jir*, JO V K *jār* 'herum, ringsherum' (Beke) < ősmari **jir* (Bereczki 1992: 11. № 26) < FP **jär3* 'Kreis' (UEW 94–95). ⊗ Fedotov 1965: 260; Lukojanov 1974: 62; Fedotov 1990: 301.

47. *vašāk* 'пологий, отлогий, покатый, наклонный' (Skvorcov); V(Čeb.) *vašāk* 'отлогий, наклонный'; AJ(Vugn.) *vaš%k* 'наклонный'; A(Buinsk) *vašāk* 'id.' (Ašm. 5:190–91). ← *wažāk* v. *wāžək* vö. P B M U C Č JT *wažāk*, MK *wažāk*, JO V *wāžək*, K *wočāk* 1. 'schief, krumm, abschüssig'; 2. 'Klafter (U C Č

V K)' (Beke) ← votj. (Bereczki 1992: 128. № 30). ⊗ Räsänen.1920: 272–73; Lukoĵanov 1974: 67, Bereczki 1977.

48. *văy* 1. 'сила; сила, энергия'; 3. 'сила, действительность; силы'; 5. 'труд'; 6. 'достаток, материальное обеспечение' (Skvorcov); 1769: *вый* [*văy*] 'сила' (Soč. 19); 1789: *выя* 'сила' (Damaskin) ; V(B.Sund.) *vdŷy* 'сила' (Kotl. 1959.136); (Sund., Karamal.) *vdŷy* 'id.' (Kanjukova 1959: 23); (Jadr.) *văy* 'id.' (DMA 1957: 30); (Jadr.) *vdŷy*, *vuy* (Kotl. 1959: 15); (Kr.Čet.) *văy* 'id.' (MDE 1958: 20); AJ(Kozl.) *vôy*, *văy* 'id.' (Sergeeva 1961: 21, 29); (Urm.) *văy* 'сила, средство'; A(Ib., Buinsk., Sp., Bug., Bug., Sp.) *văy* 'сила, средство' (Ašm.5.288); (Bug., Sp.) *văy* 'Kraft, Stärke' (Paas. 200). ← *wij* vö. 1775: *ви* 'сила' (Sebeok-Raun 59); P B M *wij*, U C Č J V *wi* 'Kraft', K *oŋ-wi* 'Brustkraft' (Beke) < ősmari **wij* (Bereczki 1992: 86. № 467) < FU **wäke* 'Kraft' (UEW 563). ⊗ Wichmann 1903: 153 másképp; Jegorov 1964: 48 az ótörök *u*-képesnek lenni' ige származékának tartja; Fedotov 1965: 259; Lukoĵanov 1974: 74; Rédei – Róna-Tas 1980: 132–133; Fedotov 1990: 299; Agyagási 1997: 7.

49. *větel* 'дупель' (Skvorcov); (h.n.) *větel* 'назв. птицы, меньше бекаса, с белыми крыльями' (Ašm. 5: 381). ← *wütel* v. *wätelə* vö. 1775: *вюмеле* [wɛtɛlɛ] 'кулик' (Sebeok – Raun 66); P BJ UJ CÜ *wütel'e*, BJp. CK *wütele*, M *wutel'e*, MK *wütel'ə*, UP USj. US *wütel'ə*, ČN JT *wütel'e*, JO *wütelej*, V *wütelə*, K *wätelə* 'Schnepfe' (Beke) < ősmari * *wütel'ə* hangfestő eredetű (Bereczki 1992: 90. № 490). ⊗ Fedotov 1990: 300.

50. V(M.Karačk.) *vime* 'мозг' (Ašm. 5: 235); ← *wim* vö. P BJp. CÜ CK Č *wem*, JT *wime*, JO *wimə*, K *wim* 'Mark' (Beke) < ősmari **wimə* (Bereczki 1992: 84. № 461) < FU **wið3(-m3)* 'Knochenmark, Gehirn' (UEW 572–573).

Források

- Alekseev 1969: A. A. Алексеев, Ульяновск тата Куйбышев облаҗёнчи җавашсен калаҗу җёлхин уйрәмләхёсем. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 365.
- Alekseev 1971: A. A. Алексеев, Материалы диалектологической экспедиции 1971 г. (Ставропольский район Куйбышевской области, Базарный Карабулакский и Вольский районы Саратовской области). Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 373.
- Ašm.: N. I. Ašmarin, Thesaurus Linguae Tschuwaschorum 1–17. Kazan – Җебосары.
- Beke 1–4: Beke Ödön, Mari nyelvjárási szótár 1–4. Neu redigiert von Gábor Bereczki, bearbeitet von Margarita Kuznecova, herausgegeben von János Pusztay. Savariae 1997–1999.
- Beke: Beke Ödön Mari nyelvjárási szótárának eddig kiadatlan anyaga Bereczki Gábor etimológiai adattárából (1992) idézve.
- Bereczki: Bereczki Gábor, Cseremis szövegmutatványok. NyK 73 (1971): 25–48.
- Bereczki 1992: Gábor Bereczki, Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II. Studia Uralo-Altaica 34. Szeged.
- Budenz: Budenz József, Vocabularium Ceremissicum. Pest, 1866.
- Damaskin: Словарь языков разных народовъ в Нижегородской епархии обитающихъ, имянно Россиянь Татаръ, Чювашей Мордвы и Черемись. По высочайшему соизволению и повелению Ея Императорского Величества премудрей Госыдарыни Екатерины Алексеевны, императрицы и самодержицы Всероссийской, по алфавиту Российскихъ словъ расположенной и в Нижегородской семинарии отъ знающихъ оныя языки священниковъ и семинаристовъ подъ присмотромъ преосвященного Дамаскина, епископа Нижегородского и Алаторского, сочиненной в 1785 г.
- DMA 1957: Диалектологический материал д. Аранчеево (Чăваш Тăрăшĕ) Яльчикского района. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 122.
- FischerG: [Johann Eberhard Fischer], Vocabularium continens trecenta vocabula triginta quatuor gentium, maximo ex parte Sibiricarum. Cod. ms. philol., Göttingen 261.
- Kanjukova 1962: Диалектологические материалы собранные А.С. Канюковой. Чебоксарский и Ишлейский районы ЧАССР. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 298.
- Kanjukova 1962a: Диалектологические материалы собранные А.С. Канюковой. Батыревский район ЧАССР. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 296.
- Kotl. 1959: В.И. Котлеев, Материалы по говору Ядринского района Чув. АССР, Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 153.
- MarRSI.: Марийско-русский словарь (отв. ред. Б.А. Серебренников), Москва, 1956.
- Matveev 1927–28:
- MDE 1958: Материалы диалектологической экспедиции по изучению Калининского (Вурнарского) района 10.07.1952 г. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр.
- Munk.: Munkácsi Bernát, Csúvas nyelvészeti jegyzetek. NyK 21 (1887–90): 2–44.

- Paas.: Heikki Paasonen, Tschuwaschisches Wörterverzeichnis. Eingeleitet von A. Róna-Tas. Studia Uralo-Altaica 4. Szeged.
- Paasonen – Siro: H. Paasonen, Ost-tscheremissisches Wörterbuch. Bearbeitet und herausgegeben von P. Siro. Helsinki, 1948.
- Pápay: Pápay József csuvas hagyatéka. Közzéteszi Agyagási Klára. Bibliotheca Pápayensis VII. Debrecen, 1997.
- Ramstedt: G. J. Ramstedt, Bergtscheremissische Sprachstudien MSFOu 17 (1902) Helsinki.
- Savatkova: A. A. Саваткова, Словарь горного наречия марийского языка. Йошкар-Ола, 1981.
- Sebeok – Raun: The First Cheremis Grammar (1775). A Facsimile Edition with Introduction and Analysis by Thomas A. Sebeok and Alo Raun. Chicago, 1956.
- Serg.: Л. П. Сергеев, Диалектологический словарь чувашского языка. Чебоксары
- Sergeev 1961: Л. П. Сергеев, Основные особенности говора деревень Аксубаевского и Октябрьского района ТАССР. (По материалам диалектологической экспедиции ЧНИИ 1961 г.) Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 159.
- Sergeev 1961a: Л. П. Сергеев, Исакля районёнчи Аслă Микушкел ялёнчи калашу чёлхин уйрăмлăхсем (Куйбышев облаçё). (По материалам диалектологической экспедиции ЧНИИ 1961 г.) Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 160.
- Sergeev 1965: Л. П. Сергеев, Пензă облаçё нчи чăвашсен калашу чёлхин уйрăмлăхсем. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 332.
- Sergeev – Sergeeva 1963: Л. П. Сергеев, Т. И. Сергеева, Çёрп` (Цивильск.) районёнчи калашу чёлхин уйрăмлăхсем. 2 том. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 271.
- Sergeeva 1961: Т. И. Сергеева, Материалы по чувашской диалектологии. Козловский говор. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 259.
- SKES: Suomen kielen etimologinen sanakirja. Helsinki, 1958.
- Skvorcov : М.И. Скворцов (ред.), Чувашско-русский словарь. Москва, 1982.
- Soç.: Сочинения, принадлежащие к грамматике чувашского языка. 1769.
- Stepanov 1961: Ю. С. Степанов, Диалектологические материалы, собранные во время экспедиции 1961 г. в ТАССР Аксубаевского и Октябрьского районов; материалы по говору дер. Рысайкино Похвистинского района Куйбышевской области; материалы д. Султангулово Рысайкино Похвистинского района Куйбышевской области; материалы д. Бор-Игарь Клявлинского района Куйбышевской области. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 161.
- Szil.: Szilasi Móric, Cseremisz szótár. Budapest, 1901.
- TTDS 1969: Tatar teleneŋ dialektologik süzlege (red. L.T. Mahmutova), Kazan.
- TTDS 1993: Tatar teleneŋ dialektologik süzlege (red. D.B. Ramazanova), Kazan.
- TRS: Татарско–русский словарь. Москва
- UEW: Károly Rédei, Uralisches Etymologisches Wörterbuch I–II. Budapest, 1988.
- Vas.: В.М. Василев, Черемисско–русский словарь. Казань, 1911.

Zol.: Н.И. Золотницкий, Корневой чувашско-русский словарь. Казань, 1875.

Irodalom

- Agyagási Klára (1994), Überlegungen zur Differenzierung der tscheremissischen Mundarten anhand von **kɔʒel'a* 'Hanfhocke'. UAJb NF 13: 56–67.
- Agyagási Klára (1997), The Theoretical Possibilities of the Chronological Interpretation of Cheremiss Loanwords in Chuvash. Historical and Linguistic Interaction between Inner-Asia and Europe. Ed. by Á. Berta. Studia Uralo-Altaica 39. Szeged. 1–10.
- Agyagási Klára (1998), On the Characteristics of Cheremiss Linguistic Interference on Chuvash. The Mainz Meeting. Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics. Turkologica 34. Ed. by Lars Johanson in cooperation with Éva Ágnes Csató, Vanessa Locke, Astrid Menz and Dorothea Winterling. Wiesbaden, 667–682.
- Agyagási Klára (1999), К вопросу об этногенезе марийцев. АОН 52 (1999): 293–307.
- Agyagási Klára (1999a), Volga-vidéki etimológiák II. Mari *oηai* – csuvas *may*. FUD 6 : 3–13.
- Arslanov – Isanbaev (1984), (Л.Ш. Арсланов, Н.И. Исанбаев) К вопросу о марийских заимствованиях в татарском языке. СФУ 20 : 104–114.
- Ašmarin, N. I. (1928), (Н.И. Ашмарин) Словарь чувашского языка. Вып. Казань.
- Ašmarin, N. I. (1960), (Н.И. Ашмарин) Заметки по чувашской диалектологии. В кн.: Материалы по чувашской диалектологии. Вып. 1. Чебоксары, стр. 65–79.
- Beke Ödön (1934), Zur Geschichte der finnisch-ugrischen *s*- Laute. FUF 22: 90–122.
- Bereczki Gábor (1977), Permi-cseremisiz lexikális kölcsönzések. NyK 79: 57–77.
- Bereczki Gábor (1990), Chrestomathia Ceremissica. Budapest.
- Bereczki Gábor (1994), Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte I. Studia Uralo-Altaica 35. Szeged.
- Bereczki Gábor (1999), Die Entstehung der tscheremissischen „Sprachen“. In: Europa et Sibiria. Beiträge zu Sprache und Kultur der kleineren finnougri-schen, samojedischen und paläosibirischen Völker. Gedenkband für Wolfgang Veenker. Hrsg. von Cornelius Hasselblatt und Paula Jääsalmi-Krüger. Wiesbaden. 67–72.
- Fedotov, M. R. (1965), (М. Р. Федотов) Марийские заимствования в чувашском языке. СФУ 1: 79–87.
- Fedotov, M. R. (1968), (М. Р. Федотов) Исторические связи чувашского языка с волжскими и пермскими финно-угорскими языками. Чебоксары.
- Fedotov, M. R. (1990), (М. Р. Федотов) Чувашско-марийские языковые взаимосвязи. Саранск.
- Fedotov, M. R. (1992), (М. Р. Федотов) Материалы к историко-этимологическому словарю чувашского языка. Чебоксары.
- Fedotov, M. R. (1996), (М. Р. Федотов) Этимологический словарь чувашского языка I–II. Чебоксары.

- Fokin, P. P. (1993), (П. П. Фокин) Субэтнические группы. В кн.: Этническая история и культура чувашей. Чебоксары, стр. 47–54.
- Ivanov, V. I. (1999), (В. П. Иванов) Чувашская диаспора. Расселение и численность. Чебоксары.
- Jegorov, V. G. (1964), (В.Г. Егоров) Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары.
- Kanjukova, A. Sz. (1965), (А. С. Канюкова) Чувашская диалектология. Чебоксары.
- Kazancev, D. E. (1985), (Д.Е. Казанцев) Формирование диалектов марийского языка. Йошкар-Ола.
- Lukojanov, G. V. (1974), (Г. В. Лукоянов) Марийские заимствования в чувашском языке. Чебоксары.
- Matveev, T. M. (1960), (Т. М. Матвеев) Краткий обзор чувашских диалектов (Опыт районирования). Материалы по чувашской диалектологии. Вып. 1. чебоксары, стр. 8–64.
- Räsänen, Martti (1920), Die tschuwaschischen Lehnwörter im Tscheremissischen. MSFOu 48. Helsinki.
- Räsänen, Martti (1937), Neue tscheremissischen und tschuwaschischen Wörterbücher nebst Etymologien auf Grund derselben FUF 24: 45–54.
- Räsänen, Martti (1939–40), Wortgeschichtliches zu den Sprachen der Wolga-Völker. FUF 26: 125–143.
- Rédei Károly –Róna-Tas András (1972), A permi nyelvek ősspermi bolgár-török jövevényszavai. NyK 74: 281–298.
- Rédei Károly –Róna-Tas András (1980), Ősspermi és votják jövevényszavak a csuvasban. NyK 82: 125–133.
- Róna-Tas András (1982), The Periodization and Sources of Chuvash Linguistic History. Chuvash Studies (ed. by A. Róna-Tas), Budapest. 113–169.
- Sergeev, L. L. (1970), (Л.П. Сергеев) О диалектологическом атласе чувашского языка. СТ 1970: 5, стр. 105–120.
- Wichmann, Yrjö (1903), Die tschuwaschischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. MSFOu 21.
- Wichmann, Yrjö (1915) Zur Geschichte der finnisch-ugrischen /-Laute (*l und l'), bes. in den permischen Sprachen und im ostjakischen. FUF 15: 1–55.